ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՀ Գիտությունների ազգային ակադեմիայի թերթ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՎՈՒՄ Է 1993 ԹՎԱԿԱՆԻ ՓԵՏՐՎԱՐԻՑ

1999 թ.

16—30 ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ

№ 14 (144)

ԳԻՆԸ՝ 100 ԴՐԱՄ

Առանձին իրադարձություններ և անհատներ կարող են որոշ ժամանակով կասեցնել կամ շեղել պատմության բնականոն ընթացքը, բայց, ի վերջո, ժողովուրդն է որոշում այդ ընթացքի ճակատագիրը:

ԳԱՐԵԳԻՆ ԵՐԿՐՈՐԴ՝ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

Հայ առաքելական եկեղեցու 131 կաթողիկոսներից պատմության մեջ քչերն են մնացել՝ անունով ու գործով: Քչերը, և սակայն Գրիգոր Լուսավորչի գահը ահա արդեն 1698 տարի հաստատուն է և անխախտ՝ շնորհիվ հավատի, որ նույնքան հաստատուն և անխախտ բա՛ց է պահել մեր ճակատագրի ձեռքով պարբերաբար փակվող դռները:

Ամենայն Հայոց 132-րդ կաթողիկոս Գարեգին Երկրորդի օծման արարողությունը սկսվեց հայրապետական անդրանիկ սուրբ պատարագով: Հայաստանյայց առաքելական եկեղեցու 12 արքեպիսկոպոսների ձեռքով ձեռնադրվեց ընտրյալ կաթողիկոսը՝ ստանալով հայրապետական բարձրագույն իշխանություն: Նրան հանձնվեցին հոգևոր իշխանության խորհրդանիշները:

Ամենայն Հայոց 132-րդ կաթողիկոս Գարեգին Երկրորդը իր անդրանիկ խոսքում ասաց.

— Սիրելի հավատացյալ հայորդիք, ներեկեղեցական և ներազգային բազում խնդիրներ ունենք՝ ինչպես պատմական անցյալից ժառանգած, այնպես և ներկա անկախ պետականության կերտմանն ուղեկից: Չեմ երկնչում, որքան էլ բարդ ու դժվարին և խորարմատ են կուտակված այդ խնդիրները հայրենական մեր կյանքում, քանզի Հարուցյալ Տերն է իմ հույսը և հայրերիս Աստվածն է իմ ապավենը, և ի սեր Քրիստոսի գործակից ունեմ առավել փորձառու իմ հոգևոր եղբայրներին, առաքելական մեր սուրբ եկեղեցու նվիրապետական Աթոռների գահակալներին, թեմակալ ջանադիր առաջնորդներին, հավատավոր ողջ հոգևոր դասը, որոնց հետ միասնաբար, պիտի հաղթահարենք բոլոր դժվարությունները, հարթենք բոլոր խոչընդոտները, վերապրեցնենք եկեղեցին իր մշտական ներկայությամբ մեր ժողովրդի կյանքում, որպեսզի այն կարող յուրացնելու դարաշրջանի ոգին և զարգացման օրինաչափությունները, ընթանա ժամանակին համաքայլ, իր ներգործությամբ ժամանակը պայմանավորող:

...Արդարև, չեմ երկնչում, քանզի Հայ եկեղեցին այլևս միայնակ չէ իր ժողովրդի առաջնորդության պատասխանատվության մեջ, ինչպես եղել է դարեր շարունակ: Այսօր մեզ հետ է անկախ հայրենի մեր պետությունը՝ մաքառման և ինքնահաստատման իննամյա գոյությամբ: Թող Աստված սիրով միաբան պահի ազգը և անսասան՝ պետությունն հայոց: Ունենք և զորացնելու ենք եկեղեցի և պետություն համագործակցությունը, որը պատմությամբ է փաստված՝ միշտ հայրենաշեն է, միշտ ազգաշահ:

Խաչի մի նոր ճանապարհ անցանք ազգովի վերջին օրերս, երբ հեղվեց անմեղ արյունը Հայաստանի Հանրապետության պետական անվանի այրերի: Հանգուցյալների լույս հիշատակին աղոթք մատուցելով, բյուր փառք ենք վերառաքում առ Աստված, որ բազմաչարչար մեր ժողովուրդը խոհեմությամբ հաղթահարեց փորձությունը, շրջանցեց խաչի փրկագնով ձեռք բերված մեր անկախությանը, հայրենի մեր պետականությանը սպառնացող վտանգը: Այսօր ուրախ ենք ողջունելու ներկայությունը պետական այրերի՝ գլխավորությամբ ՀՀ նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի և վարչապետ Արամ Սարգսյանի:

Չեմ երկյուղում նաև այն վստահությամբ, որ ժողովուրդները երրորդ հազարամյակ են մտնում համընդհանուր փոխհամաձայնությունների և համագործակցության առաջնորդող առողջ գիտակցությամբ, որպեսզի նոր դարաշրջանում հաղթահարվեն ոճրագործությունները, աղետները, պատերազմները, ավերածությունները և մշտամնա լինի խաղաղությունը:

Արդարև, Տիրոջ առաքյալների և Իր ընտրյալների ոտնահետքերով որդեգրելով խաչի լուսեղեն ճանապարհը բազում պարգևների արժանացանք ազատության, արդարության, բարության և ճշմարտության շնորհներով փրկության առաջնորդվելով, կերտեցինք ինքնության մեր դիմագիծը, որպես ազգ և որպես եկեղեցի: Դեպի Աստված մեր ընթացքի մեջ հայրենյաց մեր սուրբ հողին խաչքար, վանք ու եկեղեցի շնչավորեցինք, ծաղկող գրչով մատյան երկնեցինք և սերունդներին ավանդեցինք խորհուրդը «մահ իմացեալի»՝ խաչի լուսաբաղձ հավատը կենսավորելով որպես հաղթություն, որպես կյանք իմացյալ:

Ավարտվում է 20-րդ դարը, որ հայության կյանքում սկսվեց եղեռնով՝ մեր պատմական հայրենիքից աշխարհի բոլոր կողմերը սփռելով մեր ժողովրդի զավակներին՝ այդ հողի տոհմիկ տերերին: Քաղաքակրթության նվաճումներով ավարտվող դարը տակավին չի արձանագրել հայոց եղեռնը դատապարտող համամարդկային արդարությունը: Գոհություն Երկնավորին, այսօր հայությունը շտկել է կացնահար մեջքը և բազմանյութ տարածել սաղարթը կենաց իր ծառի՝ դարն ավարտելով Եռագույնի նոր ծածանումով Հայաստանում և Արցախում: Այո, նորոգ է այսօր Հարության հույսին խարսխված մեր հավատը: Համայն քրիստոնյա աշխարհի հետ մենք ևս որպես Քրիստոսի ժողովուրդ ու եկեղեցի տոնախմբելու ենք Աստվածահայտնության 2000-ամյան և հայոց մեր դարձի՝ Հայաստանում քրիստոնեության պետականորեն ճանաչման 1700-ամյան, որ բացառիկ առիթ է, եզակի պայման ու ներշնչման ակունք համախմբվելու համազգային նպատակների շուրջ, լինելու նորոգյալ եկեղեցի: «Ահավասիկ ժամանակ ընդունելի»: Խաչի Սիրո, Խաչի Զոհողության, Խաչով Հաղթության խորհրդով հոգենորոգ ու միաբան պիտի հաստատենք հավատավոր մեր կամքն ու աներեր վստահությունը կերտելու բարգավաճ, շեն ու բարօր հայրենիք, ընձյուղելու գալիքին վստահորեն նայող սերունդ և դառնալու բարենորոգ ու բարեշեն եկեղեցի:

Համահայկական համաժողովը կայացավ. սպասենք ծրագրերի կայացմանը

Թե՛ Հայաստանում և թե՛ արտերկրի հայկական գաղթօջախներում համահայկական խորհրդաժողով կազմակերպելու գաղափարը նոր համարել չի կարելի: Այն վաղուց արդեն հասունացել էր, իսկ Հայաստանի անկախ պետականության ստեղծումն ու հայ իրականության մեջ դրան հաջորդած պատմաքաղաքական իրադարձությունները պարզապես պահանջում էին արագացնել այդ մտահղացման իրականացման գործընթացը:

ՀՀ նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի 1998 թ. դեկտեմբերի 24-ի հրամանագրի համաձայն, ստեղծվեց համահայկական խորհրդաժողով հրավիրելու և նախապատրաստելու կառավարական հանձնաժողով, որի գործունեության արդյունքում այդ խորհրդաժողովը, ի վերջո, կայացավ. 1999 թ. սեպտեմբերի 22-ին 50 երկրների հայկական գաղթօջախների շուրջ 1300 պատվիրակներ հավաքվել էին Երևանի մարզահամերգային համալիրում՝ քննարկելու Հայաստան—սփյուռք հարաբերությունների հիմնախնդիրները: Բացելով համաժողովը, ԱԺ նախագահ Կարեն Դեմիրճյանը խոսքը տվեց հանրապետության նախագահ Ռ. Քոչարյանին: Վերջինս իր ելույթում նշեց, որ Հայաստանի ու սփյուռքի հարաբերություններում այսօր առաջնայինը Արցախի հիմնահարցի կարգավորմանը և Հայաստանի տնտեսական վերելքին նպաստող արդյունավետ գործունեության կազմակերպումն է: Նա կարևորեց «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամի գործունեության վերանորոգման, համահայկական տեղեկատվական համակարգի ձևավորման, համահայկական զարգացման գործակալություն ստեղծելու միջոցով սփյուռքը Հայաստանի տնտեսավարման մեջ ներգրավելու, ազգային, երիտասարդական, մարզական, մշակութային միջոցառումների, փառատոների կազմակերպման, մասնագիտական բիզնես-համաժողովների օգնությամբ տնտեսության առանձին ճյուղերի աշխուժացման անհրաժեշտությունը: Նախագահը շեշտեց, որ կտրվելով ազգային պետությունից, սփյուռքը կարող է կորցնել իր ազգային նկարագիրը, ուստի Հայաստանը պետք է ստանձնի ազգային ինքնության նվազագույն կորստով սփյուռքի ինքնավերարտադրությանը նպաստելու առաքելությունը, քանի որ սփյուռքի պահպանումը Հայաստանի համար միշտ էլ առաջնային խնդիր է եղել:

Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության նախագահ Արկադի Ղուկասյանը սփյուռքին առաջարկեց ավելի գործուն աջակցություն դրսևորել արցախյան դատի պաշտպանությանը, ինչը տվյալ պարագայում առաջին հերթին պետք է ենթադրի ՝ուրջ մասնակցություն ԼՂՀ տնտեսության վերականգնման գործընթացին:

Համաժողովին մասնակցող հոգևորական այրերը կարևորեցին Հայաստանում և սփյուռքում Հայ առաքելական եկեղեցու դիրքերի և նրա գործունեության պահպանումն ու ամրապնդումը: Մայր աթոռի տեղապահ Ներսես արք. Պողպայանը նշեց, որ հայի՝ հայ առաքելական եկեղեցու կողքին գտնվելը միայն հավատի խնդիր չէ, այլ պետական-ռազմավարական նշանակություն ունեցող պարագա:

Համաժողովի առաջին նիստի ավարտից հետո պատվիրակները պետք է մեկնեին Ադրենի հուշարձան, սակայն հորդառատ անձրևի պատճառով, այդ այցը հետաձգվեց: Երբ սկսվեց երկրորդ նիստը մեր իշխանությունների առանձին ներկայացուցիչներ դահլիճ չվերադարձան: Ինչևէ, Հայաստանի արտգործնախարար Վարդան Օսկանյանը կարողացավ գործնական հունի մեջ դնել երկրորդ նիստը: Ելույթներով հանդես եկան տարբեր պատվիրակությունների ղեկավարներ: Նրանցից շատերի խոսքերը հիմնականում ուղղված էին հանրապետության նախագահին, ԱԺ խոսնակին և «Հայաստան» հիմնադրամի փոխնախագահին:

Համահայկական խոշոր կառույցներից խոսքի առաջնահերթ իրավունք էր վերապահված ՀԲԸՄ-ին և ՀՕՄ-ին: ՀԲԸՄ-ի անունից Պերճ Սեդրակյանը բարձրացրեց արտագաղթի կասեցման խնդիրը: Նա ընդգծեց պետության կողմից արտագաղթի կասեցման կենսական ծրագրերի մշտական անհրաժեշտությունը:

Սեպտեմբերի 23-ին համահայկական խորհրդաժողովը ընդունեց երկու փաստաթուղթ. ԼՂՀ-ի վերաբերյալ հայտարարությունը և Հայաստան-սփյուռք խորհրդաժողովի հռչակագիրը: Առանձին հանձնախմբերում ծավալվեցին առավել գործնական բանավեճեր մեր տնտեսական, սոցիալ-մշակութային համագործակցության վերաբերյալ: Ելույթներ ունեցան նաև քաղաքական կազմակերպությունների ներկայացուցիչներ:

Խորհրդաժողովը ավարտվեց և բնականաբար պետք չէ մտածել, որ այն միանգամից կլուծի համայն հայության դեմ ծառացած բոլոր խնդիրները: Սակայն հոկտեմբերի 27-ի ողբերգական դեպքերը, հայոց պառլամենտում արձակված արյունալի գնդակները խոր տագնապ առաջացրին ոչ միայն մեր, այլև սփյուռքի ու ողջ հայության սրտերում: Այդ կրակոցների արձագանքները դեռ երկար կհնչեն և տա Աստված, որ դրանք ճակատագրական չլինեն Հայաստան-սփյուռք հարաբերությունների զարգացման համար,

Ահա արդեն քանիերորդ անգամ Թուրքիան ենթարկվում է բնական աղետի: Երկրի հյուսիս-արևմուտքում՝ նորից երկրաշարժ: Ճիշտ է, այս անգամ այն նախորդի համեմատ քիչ կյանքեր խլեց, բայց միթե վիշտն ու կորուստը քանակով է որոշվում: Դարավերջը, հիրավի, աղետներով է հրաժեշտ տալիս մարդկանց:

ԱՐՄԵՆ ՍԱՐԳՍՅԱՆԸ ՀՀ ԳԱԱ ՊԱՏՎԱՎՈՐ ԴՈԿՏՈՐ

Հայաստանի գիտությունների ազգային ակադեմիայի նախագահության որոշմամբ Արմեն Սարգսյանին (Մեծ Բրիտանիա) շնորհվել է ՀՀ ԳԱԱ պատվավոր դոկտորի կոչում: •

ԴԱՐԱՎՈՐ ԳՈՅԱՄԱՐՏ

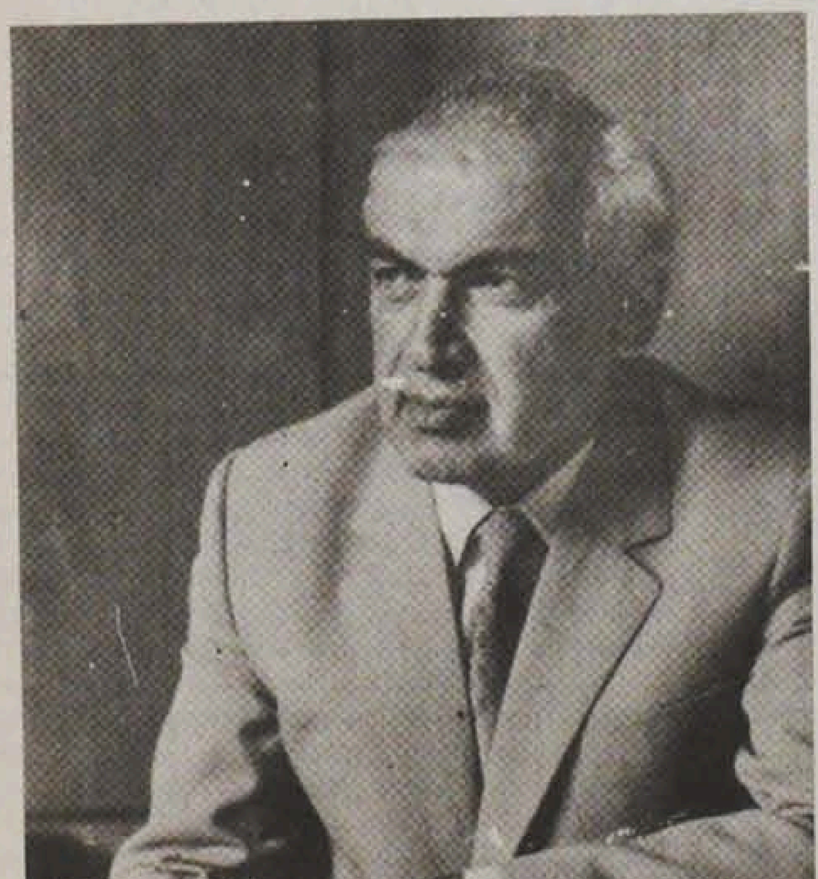

«Ծնվել եմ 1919 թ. հոկտեմբերի 25-ին, Ծամխորի շրջանի Բարում գյուղում, բանվորի ընտանիքում:

Սկզբնական կրթությունս ստացել եմ գյուղում: 1935 թ. ընդունվել եմ Կիրովաբադի (Գանձակի) ինտերնացիոնալ մանկավարժական տեխնիկումը և 4 տարի անց, գերազանցիկի դիպլոմով ավարտել եմ, ուստի և թույլատրվել է ինձ շարունակել ուսումս առանց մանկավարժական աշխատանքի: 1938 թ. ընդունվել եմ Երևանի պետհամալսարանի պատմության ֆակուլտետը: Երբ սկսվեց Հայրենական մեծ պատերազմը, կամավոր մեկնեցի ճակատ: 1941 թ. դեկտեմբերին վիրավորվեցի և հոսպիտալում պառկելուց հետո ստացա 4-ամսյա արձակուրդ: Այդ ժամանակամիջոցում էլ ավարտեցի համալսարանը՝ գերազանցիկի դիպլոմով: Բայց 1942 թ. հուլիսին նորից մեկնեցի ռազմաճակատ, ուր և մնացի մինչև պատերազմի վերջը: 1945 թ. նոյեմբերին զորացրվել և 1946 թ. փետրվարին ընդունվել եմ Երևանի պետհամալսարանի ասպիրանտուրան՝ պատմության գծով, իսկ 1948 թ. ժամկետից շուտ պաշտպանել թեկնածուական թեզ: Ասպիրանտուրայում ուսանելիս միաժամանակ 1959-60 թվականներին աշխատել եմ ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտում, որպես ավագ գիտաշխատող, իսկ 1960-ից մինչև 1961 թ. դեկտեմբերը՝ Երևանի պետհամալսարանում որպես պատմության ամբիոնի դոցենտ: Նույն տարում պաշտպանել եմ դոկտորական դիսերտացիա, ապա ստացել պրոֆեսորի կոչում»:

Այս հակիրճ ձեռագիր ինքնակենսագրությունը Մակիչ Արզումանյանը գրել է պատմության գծով ՀՍՍՀ ԳԱ թղթակից անդամի թեկնածության առաջադրման առիթով: Որպես շարունակություն, ավելացնենք, որ պատմագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր Մակիչ Արզումանյանը հեղինակ է ավելի քան 20 գրքերի, այդ թվում մի շարք մենագրությունների, որոնք հիմնականում նվիրված են հայ ժողովրդի պատմության առավել բարդ շրջաններին ու կնճռոտ հարցերին, եղեռնին, գաղթականությանը, մեր դարավոր գոյամարտին, սոցիալական և ազգային անկախությանը, օտար բազմաթիվ նվաճողների դեմ պայքարին, սեփական պետականության վերականգնմանը, ցեղասպանության դատապարտմանը և համայն հայ ժողովրդի իրավունքի՝ հայկական հարցի արդարացի լուծմանը և մեր ժողովրդի կյանքում տեղի ունեցող կարևորագույն իրադարձությունների ու բազում այլ խնդիրների հանրագիտական լուսաբանմանը: Մենագրություններից առավել աչքի ընկնող երկու գրքերը՝ «1914-1917 թթ.» և «Արհավիրքից վերածնունդ», կազմում են մեկը մյուսի օրգանական շարունակությունը և գիտական հասարակայնության կողմից բարձր են գնահատվել: Արձագանքներ, գրախոսություններ, բազում հոդվածներ են տպագրվել այս 2 գրքերի մասին հանրապետության մամուլում, գիտական հանդեսներում. 1977-ին և 1986-ին լույս տեսավ Մ. Արզումանյանի երրորդ արժեքավոր աշխատությունը՝ «Նաիրյանը և Հայաստանը»: Երկու հրատարակությունն էլ արագ սպառվեց:

1979—1987 թթ. իրար հաջորդելով լույս են տեսնում Հայկական հանրագիտարանի 5—13-րդ հատորները՝ նրա խմբագրությամբ և միաժամանակ «Ով է, ով է» մանկական հանրագիտարանի 4 հատորները (1984—1987) և որպես համահեղինակ «Հայ ժողովրդի պատմության» 6-րդ հատորը: Իսկ 1989 թ. լույս է տեսնում «Դարավոր գոյամարտ» արժեքավոր մենագրությունը, երբ հեղինակն արդեն հրաժեշտ էր տվել կյանքին:

Մակիչ Արզումանյանը հեղինակ է շուրջ 300 գիտական հոդվածների՝ տպագրված զանազան ժողովածուներում, հանդեսներում, մամուլում և Հայկական հանրագիտարանում, որոնցից են՝ «Ուրարտու», «Հայաստանը 40 տարում», «Ժողովրդի դյուցազնական ուժը», «Մեծ ոճիրի հանցավորները», «Եղեռն ու վերածնունդ», «Նրստակյաց-տեղաքնիկ հայերը և քոչվոր-եկվոր թուրքերը» և Մուսա լեռան, Գարահիսարի, Մուշի, Ծառախի հերոսամարտերի մասին և այլն, որոնք անգնահատելի աղբյուրագիտական նշանակություն ունեն մեր ժողովրդի՝ իր խոսքով «քաղաքակիրթ աշխարհի ժողովուրդների ծաղկեփնջում իր արժանի ու պատվավոր տեղն ունեցող» պատմության զանազան հարցերի հետագա մեկնաբանման համար: Այս ամենին գումարած՝ շուրջ կեսդարյա դասախոսական աշխատանք բուհերում, ընդ որում 25 տարի ամբիոնի վարիչ, շուրջ 10 տարի Հայկական հանրագիտարանի գլխավոր խմբագիր (1979-ից մինչև մահ):

Ինչ թեմայի էլ անդրադառնա, ինչ պրոբլեմ էլ փորձի մեկնաբանել, Մակիչ Արզումանյանը դիմում է պատմական ճշգրիտ փաստերի՝ մերկացնելով պատմությունը կեղծողներին, որոնք փորձում են այն, իր բառերով՝ «ծխածածկույթի կամ էլ իրականությունը ծուռ հայելու մեջ խեղված ներկայացնել»: Եվ այս ամենը գրված է ճկուն, պատկերավոր ու բարձր լեզվաոճական մակարդակով և գիտահրապարակախոսական լայն պաթոսով: Ու չնայած այն բանին, որ հայ պատմագետները (գրեթե բոլորը) անմասըն չեն մնացել տուրք տալով ժամանակի հողմերին ու դարաշրջանի պահանջներին, այնուամենայնիվ, Մակիչ Արզումանյան հայրենասեր գիտնականը զուտ իրեն հատուկ նախանձախնդրությամբ ու հանդուգն վճռականությամբ միշտ նետվել է մեծ պայքարի հորձանուտը, պատմաբանի համարձակ ու վճռական խոսքը հասու դարձրել աշխարհի առաջադեմ մարդկությանը՝ ակնկալելով արդարացի պատասխան: Այս իմաստով առավել աչքի ընկնող աշխատությունը, որը, ցավոք, եղավ հեղինակի կարապի երգը, «Դարավոր գոյամարտն է» և որին պատմաբանները առավել քիչ են անդրադարձել և կարծում ենք կազմում է նրա ողջ գիտական ստեղծագործության զարդապսակը: Ուստի կուզենայինք հոդվածը չծանրացնելով, նրա շուրջ կատարել համառոտակի անդրադարձ:

1988-ին, հայ ժողովրդի նոր ազգային վերելքի՝ արցախյան շարժման օրերին, Մակիչ Արզումանյանը իր բուռն մասնակցությունը բերեց արդեն ոգեղեն ներկայությամբ ու իր «Դարավոր գոյամարտով», որըն այդ զարթոնքի մեջ մեր ժողովուրդը ձեռք էր բերում նաև հրապարակման ազատություն:

«Կարևորը գործն սկսելը չէ, այլ ավարտին հասցնելը»,— ասում էր նա ժամանակակիցների վկայությամբ: Կենսուրախ խառնվածքի տեր այս մարդը սիրում էր կրկնել՝ «Ունքերը կիտած ղեկավարը հաջողության չի հասնի, ժպիտը մարդկանց հետ հաղորդակցըվելու հուսալի կամուրջներից է: Քչախոսությունը ղեկավարի յոթ առաքինություններից մեկն է: Ղեկավարի բերանից սուտ չպետք է լսվի...»: Այս սկզբունքներին դավանող հեղինակը «Դարավոր գոյամարտի» հենց սկզբում բերում է վիճակագրական մի դաժան փաստարկ, որում ասվում է. «Վաղուց ժամանակն է ստեղծել թուրքական բրդոտ շովինիզմի, նրանց զավթիչ-ժողովրդադավանների համընդհանուր պատմությունը և ամենքին հրապարակայնորեն ու փաստացի կերպով ցույց տալ, որ նրանք կասեցրել են մարդկային հասարակության աճն ու բնականոն առաջընթացը: 1000 տարվա ընթացքում նրանք ըսպանել են 2 մլն 245 հազար հայերի, միայն 1915—1916 թըվականներին՝ 1 մլն 500 հազար, 1921—1922 թվականներին՝ 155 հազ. հույների, 240 հազար բուլղարների, 453 հազար ասորիների, 11 հազար սիրիացիների և մարոնիտների, 8 հազար եզդիների և այլոց»: Այդ և ուրիշ շատ ողբերգական դրվագներ նկարագրելով, ցույց տալով մշտական պատերազմների թատերաբեմում կռվախնձոր դարձած Հայաստանի բզկտված վիճակը, Մակիչ Արզումանյանը աշխարհին ամենևին էլ արտասովոր խոսքերով չի դիմում, այլ վավերագրերը խոսեցնելով, գիտական լուրջ պատմա-քննական ընդհանրացումներ ու եզրահանգումներ է կատարում: Նա առաջին անգամ գիտական շրջանառության է ներկայացնում մեծ արժեք ունեցող աղբյուրներ, որոնք անհնար է հերքել: Պատմագիտության բնագավառում իր տեսակի մեջ առաջինը դիտվող «Դարավոր գոյամարտը», բազմավաստակ գիտնական Մ. Արզումանյանի կյանքի ու գործունեության ողջ արգասիքը՝ նրա անձնական հարուստ ու ամբողջական արխիվային ֆոնդը, որ պարունակում է գիտնականի շուրջ կեսդարյա պրպտումները, բազմաթիվ արխիվային արժեքավոր փաստաթղթերն ու եզակի գրականությունը, որոնց լուսապատճենները, նրա հարյուրավոր հոդվածների ձեռագրերը և հանրապետական ու սփյուռքում հրատարակված օրինակները, նրա գիտա-մանկավարժական բնույթի փաստաթղթերը, արդեն համալրվել, տեղում հավուր պատշաճի մըշակվել ու պահպանվում են ՀՀ նորագույն պատմության կենտրոնական պետական արխիվում և 2000 թվականից կտրամադրվեն ուսումնասիրության համար:

Գևորգ ՂԱՐԻԲՋԱՆՅԱՆ

Անահիտ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Նորից մի քանի խոսք գիտության և Գիտությունների ազգային ակադեմիայի մասին

Սերգեյ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄՅԱՆ
Ակադեմիկոս

[illegible]

Հաճախ եմ հնչում ձայներ, թե պետք չէ զբաղվել հիմնարար գիտություններով, հիմնարար գիտությունները կարող են զարգանալ և ուրիշ երկրներում, մենք պետք է զբաղվենք միայն հայագիտությամբ: Այս հիվանդագին հայտարարությունները նեղ ազգայնականության և ազգային սահմանափակության արդյունք են, որը հաճախ է մեզ կանգնեցրել փակուղու առջև:

Անկասկած, ըստ իս, հայագիտությունը ևս, գոնե մեզ համար, հիմնարար գիտություն է, բայց ես այն ներկայացնում եմ առանձին, որպես հույժ կարևոր և կենսական, քանզի նա իր մեջ ամփոփում է մեր ժողովրդի հոգեկան աշխարհը ներկայացնող գիտությունները՝ Հայոց պատմություն, գրականագիտություն, լեզվաբանություն, արվեստաբանություն և այլն: Ի դեպ, որպեսզի այդ ասպարեզներում ստացված արդյունքները հիմնարար համարվեն, նրանք պետք է շաղկապված լինեն համամարդկային մշակույթի համապատասխան բնագավառների հետ, ունենան այնպիսի գիտական մակարդակ, որպեսզի անվերապահորեն գրավեն իրենց պատվավոր տեղը միջազգային մշակույթի գանձարանում: Իսկ դրա համար մենք նախադրյալներ ունենք:

Ակնհայտ է, որ հիմնարար գիտություններն անմիջական եկամուտ չեն բերում, առաջին հայացքից երևացող նյութական բարիքներ չեն ստեղծում, սեփական հետազոտությունները չեն կարող ֆինանսավորել: Բայց հայտնի է նաև, որ հիմնարար գիտություններում ստացված արդյունքներն ի վիճակի են կերպարանափոխել երկիրը, ստեղծել նոր սոցիալ-տնտեսական հարաբերություններ, փոխել մարդու մտածելակերպը: Բավական է հիշել միայն էլեկտրականությունը և նրա հետ առնչվող գիտատեխնիկական, սոցիալ-տնտեսական, հասարակական և քաղաքական հարաբերությունները: Միք զարմանա՞ սոցիալական, հասարակական, քաղաքական հարաբերությունները ևս: Թեկուզև հիշենք [illegible]

բնանյան սառն ու մութ գիշերները, «մեռած» գործարանները ու ֆաբրիկաները և այլն:

Այստեղ ևս հիմնականում խոսելու եմ հիմնարար գիտությունների մասին, քանզի այսօր ստեղծվել է գիտության համակարգը «բարեփոխողների», չկայացած գիտնականների մի բանակ, որի գործունեությունը, հեղաշրջումներ կատարելու տենչը, մի շարք գիտնականների անտարբերության և կամ ամեն ինչ անփոփոխ պահելու ձգտման պայմաններում, կարող են բերել հիմնարար գիտությունների կործանմանը, կամ խղճուկ գոյատևմանը Հայաստանում: Դժբախտաբար, այդ գործիչներն իրենց «բարեփոխումները» անց են կացնում, ղեկավարվելով վաղուց արդեն վարկաբեկված «վեհ» գաղափարով՝ հինը մինչև հիմքերը քանդել և ապա նորը կառուցել:

Բավական է հիշենք գիտությունը ըստ թեմաների ֆինանսավորելու հապճեպ որոշումը, որը հիրավի, մեզ համար «հեղափոխական» է, բայց պարունակում է ներքին հակասությունների մի ամբողջ փաթեթ և մինչև օրս էլ ծանր բեռի պես նստած է յուրաքանչյուր ինստիտուտի տնօրենի վզին, յուրաքանչյուր ինստիտուտի գիտական խորհրդի կարևոր հոգսերից մեկն է դարձել և յուրաքանչյուր իսկապես աշխատող գիտնականի պահում է լարված երկմտության ճիրաններում՝ ի՞նչ է լինելու վաղը:

Բնականաբար, ֆինանսավորման այս ձևը, հատկապես երբ հաշվի չի առնվում գիտնականի անձնական որակավորումը, առաջ է բերում գիտաշխատողների և հատկապես գիտությունը կառավարողների մի նոր «սերունդ», որին հետաքրքրում է միայն անձնականը, անձնական բարեկեցությունը, գրաված պաշտոնում մնալու տենչը:

Կարող է ֆինանսավորման այս ձևը մեկ ուրիշ ժամանակ, մեկ ուրիշ կարգավիճակով արդյունավետ լինել: Բայց այսօր՝ ֆինանսները ձևականորեն տնօրինող փորձագետների ստվար «բանակով», փորձագիտության վերջնական արդյունքները «ճշգրտող» պետական աստիճանավորների ակտիվ միջամտությամբ և բաշխման ենթակա ֆինանսների սակավությամբ, թեմատիկ ֆինանսավորման ձևը մեզ համար անիմաստ է դարձել: Հայաստանի համար ֆինանսավորման այս ձևը մինչև վերջ մտածված չէ, և այդ պատճառով էլ ընդունված բոլոր որոշումները, լավագույն դեպքում, հապճեպ են: Այս բոլորի ապացույցը անցած տարիների փորձն է:

Ֆինանսավորման այս ձևի ջատագովները, հաճախ չունենալով անհրաժեշտ գիտական փորձ և ունակություններ, առանց վերլուծության, կկապկում են զարգացած կապիտալիստական երկրների փորձը և նրանց մոտ ճանաչում գտած գիտական համակարգերը, մոռանալով, որ մենք դեռ զարգացած կապիտալիստական երկիր չենք, չունենք նրանց հնարավորությունները, անցել ենք զարգացման այլ ճանապարհ, ունենք դարերից եկող ավանդույթներ, գիտության կառավարման սեփական փորձ, որոնք հաճախ ավելի պակաս ընդունելի չեն, քան այս կամ այն երկրից հապճեպ ներմուծվածը:

Այս տեսակետից հատկանշական է մեր կողմից առանց խորը վերլուծության ընդունած որոշումը թղթակից անդամների ինստիտուտի վերացման մասին: Այս հայտարարությամբ ես չեմ ուզում ստվեր գցել իմ այն գործընկերների վրա, որոնք ակադեմիկոս են դարձել այդ որոշումից հետո: Քավ լիցի, ես հեռու եմ այդ մտքից: Բայց տեսնում եմ, որ այդ որոշմամբ մենք փակում ենք երիտասարդ գիտնականների մուտքը ակադեմիա, խախտում ենք գիտության համար բնորոշ պաշտոնակարգության սկզբունքը, զգալիորեն մեծացնում ենք ակադեմիայի անդամների միջին տարիքը, և վերջապես, ի օգուտ ներմուծված կասկածելի գաղափարի, խախտում ենք իրենց արդարացրած մեր ավանդույթները:

Ես չեմ բացառում ուրիշների փորձն ու ձեռք բերած հաջողությունները, բայց պնդում եմ, որ Հայաստանի Հանրապետության գիտության և հատկապես գիտությունների ազգային ակադեմիայի վերակառուցման հիմքում պետք է լինեն մեր՝ ակադեմիայի զարգացման ներքին օրինաչափությունները, մեր սեփական փորձը, մեր անուրանալի գիտական հաջողությունները, մեր ավանդույթները: Բնական է, որ այդ գործն իրականացնելիս անպայման պետք է հաշվի առնել նաև մյուս երկրների գիտության կազմակերպման հարուստ փորձը:

Միայն համակողմանի մոտեցմամբ մենք կկարողանանք ստեղծել հանրապետության գիտական համակարգի ուրույն և օպտիմալ գործող կառուցվածք, որի գիտական և գիտակազմակերպական կենտրոն կհանդիսանա ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիան և նրա հետ համագործակցող՝ հասարակական կարգով ստեղծված ճյուղային ակադեմիաները ու բարձրագույն ուսումնական հաստատությունները: Բայց գիտությունների ազգային ակադեմիայի և կամ այլ գիտական կազմակերպության «հեղափոխական», ճեպընթաց վերակառուցումը չեմ ընդունում:

Այսուհանդերձ, ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիան, ուր կատարվում են առաջնակարգ հետազոտություններ հիմնարար գիտությունների ասպարեզում, պետք է վերակառուցվի, քանզի [illegible] ներով բավականին հնացել է: Վերակառուցումը պետք է իրականացնի ինքը՝ ակադեմիան, պետական հովանավորության պայմաններում:

Կասկածից վեր է, որ հանրապետության ղեկավարությունը ևս պետք է վերանայի իր վերաբերմունքը դեպի գիտությունը, դեպի գիտնականները, դեպի գիտությունների ազգային ակադեմիան: Նա պետք է գիտենա, որ Հայաստանի ներկայի և ապագայի համար, երկրի ազգային անվտանգության համար գիտությունն ամբողջությամբ և, հատկապես, հիմնարար գիտություններն ունեն բախտորոշ նշանակություն: Ուրեմն, պետությունը պարտավոր է (ես լավ գիտեմ հանրապետության ֆինանսական ծանր վիճակը) անխափան և պատշաճ մակարդակով ֆինանսավորել հիմնարար գիտությունները: Աններելի է, երբ երկրի կառավարողներն անտարբերությամբ տեսնում և ընդունում են այն փաստը, որ ՀՀ ԳԱԱ առաջատար գիտնականների աշխատավարձը կարող է շատ ավելի քիչ լինել, քան միջին որակի պետական ծառայողի աշխատավարձը: Անհասկանալի է, երբ գիտահետազոտական ինստիտուտների, լաբորատորիաների, գրադարանների քանդվող շենքն ու շինությունները վերականգնելու և վերանորոգելու փոխարեն մարմարապատվում են կառավարման համակարգի շինությունները (ես լավ եմ հասկանում, որ դա ևս կարևոր է, բայց՝ իր ժամանակին): Անթույլատրելի շռայլություն է, երբ գործող գիտական լաբորատորիաների սարքավորումը ժամանակակից դարձնելու փոխարեն, հսկայական գումարներ է ծախսվում թանկարժեք, բայց բարոյապես հնացած սարքավորումները կոնսերվացնելու համար: Եվ էլի շատ ուրիշ անհեթեթություններ, որոնք պետք է վերացնել:

Այսօր անհապաղ պետք է վերանայել գիտության կառավարման և, հատկապես, ֆինանսավորման հարցը: Համոզված եմ, որ ֆինանսների բաշխման առողջ համակարգի ստեղծումը նախադրյալներ կստեղծի գիտության ոլորտի վերակառուցումը ճիշտ վարելու համար: Այդ կապակցությամբ՝ նորից մի քանի խոսք ֆինանսավորման մասին:

Հաշվի առնելով մեր հանրապետության գիտական ներուժը և զարգացման հեռանկարները, գիտության համար պետք է նախատեսվի պետական բյուջեով սահմանված ընդհանուր ծախսերի 3 տոկոսը:

— Այդ գումարից պետք է առանձնացնել մի դրամագլուխ՝ պետական պատվերով գիտական հետազոտություններ կատարելու նպատակով:

— Առանձնացնելով ընդհանուր գումարի 15—20 տոկոսը, պետք է ստեղծել գիտության զարգացման ազգային հիմնադրամ՝ անկախ փորձագետների տնօրինությամբ: Ազգային հիմնադրամը գումար կարող է տրամադրել մրցույթի կարգով, հանրապետության համար առավել հեռանկարային հետազոտություններ կատարելու համար:

— Մնացած գումարի 15—20 տոկոսը պետք է տրամադրել գիտահետազոտական ինստիտուտների բազային ֆինանսավորմանը:

— Գիտության համար նախատեսված գումարի մեծ մասը, մոտ 45—50 տոկոսը, կառավարության կողմից պետք է բաշխվի համապատասխան գերատեսչությունների միջև, որոնք գրանտների կարգով, գերատեսչական փորձաքննական հանձնաժողովների որոշմամբ, դրանք կհատկացնեն մրցույթի ներկայացված թեմաներին:

Հայտնի է, որ այսօր աշխարհում գործում են պետական և բարեգործական հիմունքներով ստեղծված բազմաթիվ գիտական և գիտատեխնիկական առաջընթացին սատարող հիմնադրամներ: Դրանց արգասավոր գործունեությունը, անշուշտ, օժանդակեց մեր գիտական դպրոցների պահպանմանը, առանձին լաբորատորիաներ համալրվեցին նոր սարքավորումներով, երիտասարդների արտահոսքը նվազեց: Բայց վերջերս նկատվում է մի տխուր փաստ: Որոշ հիմնադրամներից գրանտներ են ստանում առանձին հետազոտողներ կամ առանձին գիտախմբեր, որոնց կատարած հետազոտություններն առաջնային չեն հանրապետության համար, իսկ առանձին դեպքերում նաև խանգարում են գիտության և հանրապետության համար հույժ կարևոր նշանակություն ունեցող թեմաների կատարմանը: Անհրաժեշտ է կառավարել գրանտների միջոցով հանրապետություն մտնող գումարների հոսքը: Ամեն ինչ չէ, որ որոշելու են ֆինանսները և ֆինանսավորող կազմակերպությունները:

Վերջապես այս հարցի կապակցությամբ ես գտնում եմ, որ գիտության համար բյուջեով նախատեսված և այլ աղբյուրներից ստացված գումարների առավել արդյունավետ բաշխումը կազմակերպելու նպատակով ՀՀ ԳԱԱ-ին պետք է տալ համապատասխան պետական արտոնություն:

Այս ամենն արդյունավետ իրագործելու նպատակով, անկասկած, ՀՀ ԳԱԱ-ն պետք է վերակառուցել: Պետք է վերականգնել նեղ մասնագիտական բաժանմունքները՝ իրենց ակադեմիկոս-քարտուղարներով, և ազատ փոխպրեզիդենտների ինստիտուտը: Իսկ գիտահետազոտական ինստիտուտներում պետք է բարձրացնել բաժինների և լաբորատորիաների դերը որպես [illegible]

Ես համոզված եմ, որ ՀՀ ԳԱԱ-ն կարող է և պետք է վերակառուցվի ինքնին, առանց միջնորդությունների: Ակադեմիայում կան գիտակ և հեռուն տեսնող մարդիկ, որոնք ակադեմիան գիտեն ներսից, հստակ հասկանում են նրա դերն ու նշանակությունը հանրապետության համար, գիտեն այն խնդիրները, որոնք կանգնած են ակադեմիայի և հանրապետության գիտության առջև:

Մեկ հարց ևս. լինելով ԽՍՀՄ գիտությունների ակադեմիայի համակարգի «բաղկացուցիչ» մասերից մեկը, Հայաստանի գիտությունների ակադեմիան «որդեգրել» էր այդ ակադեմիայի լավ և վատ կողմերը, բազում հարցերով ենթարկվելով նրա բոլոր քմահաճ որոշումներին: Մյուս կողմից, գտնվելով սերտ և բարերար համագործակցության մեջ ԽՍՀՄ-ի և մյուս հանրապետությունների գիտությունների ակադեմիաների հետ, մեր գիտնականները մեծ հաջողությունների են հասել գիտության տարբեր բնագավառներում: Աշխարհին հայտնի են և բարձր են գնահատվում մեր նվաճումները մաթեմատիկայի և մեխանիկայի, ֆիզիկայի և աստղաֆիզիկայի, քիմիայի, կենսաբանության և այլ բնագավառներում: Ակնառու են մեր հաջողությունները ինժեներական գիտությունների և բարձր տեխնոլոգիայի ոլորտում: Հատուկ տեղ են գրավում մեր հետազոտությունները հայագիտության տարբեր բնագավառներում: Հիրավի, այսօր Հայաստանը աշխարհի ամենամեծ և բարձր ճանաչում գտած հայագիտական կենտրոնն է:

Բայց ավաղ, վաղեմի համագործակցության բարերար ազդեցությունն այսօր համարյա թե չկա, կապերը խզվել են, փոխադարձ այցելությունները՝ զգալի պակասել, անմիջապես գիտական ստեղծագործությամբ զբաղվող գիտնականների համագործակցությունը՝ անթույլատրելի չափով կրճատվել: Այստեղ պետք է կառավարական արտակարգ ֆինանսական միջնորդություն:

Պետք է վերականգնվեն և բազմապատկվեն մեր միջազգային գիտական կապերը, հատկապես, առանձին գիտահետազոտական կենտրոնների, ինստիտուտների և համալսարանների համապատասխան ստորաբաժանումների հետ, ուր տարվում են կոնկրետ գիտական հետազոտություններ:

Իհարկե, աշխարհին շատ ավելի հետաքրքրում են մեր կողմից ստացած այն արդյունքները, որոնք ունեն զուտ կիրառական նշանակություն և կարող են անմիջապես ներդրվել: Նման համագործակցությունն ընդունելի է միայն փոխշահավետության պայմաններում, այլապես դա կարող է դառնալ մեր մտավոր հարստության անիմաստ վատնման հերթական մի փորձ:

Գիտական համագործակցությունն առավել կարևոր է հիմնարար գիտությունների ոլորտում: Բանն այն է, որ այս կարգի համագործակցությունները, տարբեր գիտական դպրոցների առողջ մրցակցության պայմաններում, որպես կանոն հանգեցնում են բնության և հասարակության նոր օրինաչափությունների բացահայտմանը, մեր ունեցած պատկերացումների ընդլայնմանը, որոնք, իրենց հերթին ծնում են նոր հիմնարար գաղափարներ, նոր տեսություններ: Ի դեպ, այսօր աշխարհում արդեն կուտակվել և շարունակում են կուտակվել մեծ քանակությամբ առաջնակարգ գիտական արդյունքներ՝ հիմնարար գիտությունների տարբեր ասպարեզներում: Այդ արդյունքները, որոնց մեջ կան և՛ փոխառումներ, և՛ կրկնություններ, և՛, անկասկած, մտքի անկրկնելի պոռթկումներ, ցրված են աշխարհով մեկ ու հաճախ մնում են աննկատ՝ չթողնելով և ոչ մի հետք: Ի դեպ, հաճախ, առաջնահերթ ուշադրություն դարձնելով միայն այն գիտական արդյունքների վրա, որոնք ստացվել են հզոր և հարուստ երկրներում և լայնորեն ներկայացվել աշխարհին, շատերը մոռանում են, որ հիմնարար գիտությունների շատ ու շատ ասպարեզներում առաջնակարգ, համամարդկային նշանակություն ունեցող գիտական արդյունքներ ստացվել և ստացվում են նաև փոքր երկրների գիտնականներից: Ակնհայտ է, որ այս անընդունելի վիճակը պետք է շտկել: Անհրաժեշտ են նոր ինֆորմացիոն տեխնոլոգիաներ և համակարգեր, որոնք ընդհանրացնելով ստացված բոլոր առաջնակարգ արդյունքները, կկատարեն բովանդակային համադրում և կտան գիտականորեն հիմնավորված եզրակացություններ: Բայց չպետք է գայթակղվել ճարպկորեն գովազդված արդյունքներով, որոնք, որպես կանոն, հետագայում, ոչ մի արժեք չեն ներկայացնում գիտության համար: Կամ անտարբերությամբ անցնել առաջին հայացքից համեստ արդյունքների կողքով, որոնք հետագայում հեղափոխական նշանակություն կարող են ունենալ գիտության առաջընթացում: Գիտության պատմության մեջ կան տխուր էջեր, երբ հապճեպ եզրակացությունների պատճառով, շատ առաջնակարգ գիտական արդյունքներ համաշխարհային գիտության մեջ իրենց հսկայական տեղն են գտել շատ մեծ ուշացումով:

Այսօր արդեն մի շարք հիմնարար գիտություններում նկատելի է տեսական արդյունքների գերկուտակում, որն, ինչպես միշտ, հղի է նախատեսված և կամ չնախատեսված կիրառական [illegible] չտալ, որ ստացված կիրառական արդյունքներն օգտագործվեն ի չարս մարդկության: Սրանք դատարկ խոսքեր չեն: Գիտության և հասարակության պատմությունից մենք գիտենք, երբ բարձր մարդասիրական ձգտումներով ստացված առաջնակարգ գիտական արդյունքներն օգտագործվել են ոչ թե մարդկության բարօրության նպատակով, այլ զենք են դարձել մարդկության ոչնչացման կամ պլլասերման համար:

Եվս մի քանի խոսք՝ դասական հայագիտական հետազոտությունների մասին: Այստեղ ևս կա գիտական բարձր արժեք ունեցող աշխատությունների կուտակում: Բայց ավաղ, նրանցից շատերը տպագրվել են միայն հայերեն և, բնական է, ունեն սահմանափակ թվով ընթերցողների շրջանակ: Ես գտնում եմ, որ բոլոր այն բարձրարժեք գիտական հետազոտությունները, որոնք զերծ են քաղաքական հաշվենկատությունից, պետք է թարգմանվեն օտար լեզուներով և դառնան միջազգային գիտական հանրության ուշադրության առարկան: Կասկածից վեր է, որ դա կօգնի ընդլայնել հայագիտությամբ և Հայաստանով հետաքրքրվող մասնագետների ոլորտը և ճշմարտացի ինֆորմացիա տարածել մեր երկրի, նրա պատմության ու մշակույթի մասին:

Կուզեի խոսել մեր ապագայի՝ երիտասարդության մասին: Դժբախտաբար գիտությունը 21-րդ դար է մտնում բավականին ծերացած: Գիտությունը ծերանում է, երբ պակասում են նոր հեռանկարային գաղափարները, երբ գերիշխող է դառնում անտարբերությունը նորի նկատմամբ: Նոր գիտական գաղափարները, որպես կանոն, ես կապում եմ երիտասարդության հետ: Այն երիտասարդության, որն ամուր կանգնած է ավագ սերնդի կողմից ստացած հիմնարար գիտական արդյունքների վրա, ունի գիտելիքների անհրաժեշտ պաշար և տեսնում է իր գիտության հեռանկարները: Այս տեսակետից մեծ է բարձրագույն դպրոցի և գիտությունների ազգային ակադեմիայի համագործակցության դերը:

Դեպի գիտություն երիտասարդության հոսքը վերականգնելու համար անհրաժեշտ է ստեղծել բարենպաստ պայմաններ՝ բաց անել նոր աշխատատեղեր, ընդլայնել ասպիրանտուրան՝ ապահովելով որակյալ գիտական ղեկավարությամբ: Միջոցներ պետք է ձեռնարկել աշխարհի առաջատար գիտական կենտրոնների հետ մեր երիտասարդ գիտնականների, հնարավորին չափ, սերտ համագործակցությունը կազմակերպելու նպատակով:

Երիտասարդ գիտնականներին համակողմանի օգնություն և օժանդակություն ցույց տալու համար ՀՀ ԳԱԱ համակարգում պետք է ստեղծվի հատուկ պետական հիմնադրամ:

Երիտասարդության հիմնահարցը հույժ կարևոր և առաջնային է մեր հանրապետության ապագայի համար: Նա դուրս է գալիս զուտ ակադեմիական ոլորտից: Այստեղ իր ծանրակշիռ խոսքը պետք է ասեն պետությունն ու կառավարությունը:

Բազմաթիվ են մեր հաջողությունները ինչպես նաև բացթողումները: Ամեն ինչի մասին մի հոդվածում (գիտության մասին) խոսելն անիմաստ է: Բայց չեմ կարող չխոսել կիրառական գիտությունների մասին: Ըստ իս, կիրառական գիտությունները, որոնց առաջընթացը հույժ կարևոր է մեր երկրի համար, պետք է վերակառուցվեն այնպես, որ ամենակարճ ժամանակամիջոցում անցնեն լրիվ ինքնաֆինանսավորման: Դա աշխարհի բոլոր երկրներում սահմանված կարգ է: Մի կարգ, որն իրեն արդարացրել է ամենուր: Բայց այստեղ հսկայական է հանրապետության արդյունաբերողների դերը: Դժբախտաբար, նրանք վերջերս կորցրել են սերը դեպի գիտությունը: Մեր արդյունաբերողներն ու գործարար մարդիկ պետք է քաջ գիտակցեն, որ առանց կիրառական գիտությունների հաջող ներդրման, կասկածելի է դառնում իրենց իսկ ապագան: Բարձր տեխնոլոգիաներն անհնար են առանց բարձր գիտության: Պետք է վերականգնվեն տնտեսական պայմանագրերը գիտահետազոտական ինստիտուտների հետ: Այստեղ մենք սպասելիքներ ունենք հանրապետության տնտեսությունը կառավարող պետական ապարատից:

Մի փոքրիկ հարց ևս: Մեզ մոտ, և երևի մեր կարգի մյուս հանրապետություններում ևս, 20-րդ դարի երկրորդ կեսից սկսվել է մի անհասկանալի երևույթ: Ճանաչված գրողներ ու նկարիչներ, ճարտարագետներ ու ճարտարապետներ, բժիշկներ ու գյուղատնտեսներ համառությամբ ձգտում են գիտական կոչումներ ու աստիճաններ ստանալ: Դա ես չեմ հասկանում, քանզի, ըստ իս, լավ գրողի, նկարչի, բժշկի, ճարտարապետի կոչումն ավելի քիչ պատվավոր և պատվարժան չէ, քան որևէ գիտական կոչում: Այստեղ ևս պետք է մտցնել պարզություն: Հասարակությունը պետք է ճանաչի իր նշանավոր գրողին, բժշկին, ճարտարագետին, անկախ նրա գիտական կոչումներից կամ աստիճանից: Լավ կլինի վերջ տալ այս կոչումնացավին: Իհարկե, խոսքս չի վերաբերում այն անհատականություններին, որոնք նաև իսկական գիտնականներ են:

Հարց է ծագում: Արժե՞ արդյոք, այսօր, հանրապետությունում տիրող քաղաքական, տնտեսական և մշակութային խառնաշփոթի պայմաններում, խոսել գիտության մասին: Այո, արժե և ոչ միայն արժե, այլև կարևոր է, քանզի մեր հանրապետության ապագան ես տեսնում եմ բարձր գիտության և տեխնոլոգիայի մեջ: Ժողովրդի անվտանգ և բարեկեցիկ կյանքի երաշխիքներից մեկը հանրապետության գիտությունն է, նրա բարձր մակարդակը: Ի դեպ, գիտության բարձր մակարդակն ապահովելու համար մենք ունենք հսկայական գիտական պոտենցիալ և աշխարհում ճանաչված գիտական դպրոցներ:

Վերջացնելով խոսքս գիտության և նրա կառավարման մի քանի հարցերի շուրջ, ես ուզում եմ, որ հանրապետության ղեկավարության առաջադեմ ջոկատը Հայաստանի Հանրապետության համար այլ, լուսավոր ապագա տեսնի և ջանա այն իրականացնել: Այնժամ հանրապետության առաջադեմ գիտնականներն իրենց [illegible]

ՀՀ ԳԱԱ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎԸ

[illegible]

Վիկտոր ՖԱՆԱՐՋՅԱՆ
Ակադեմիկոս

Ի. Պ. ՊԱՎԼՈՎ. ԴԱՐԱՇՐՋԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

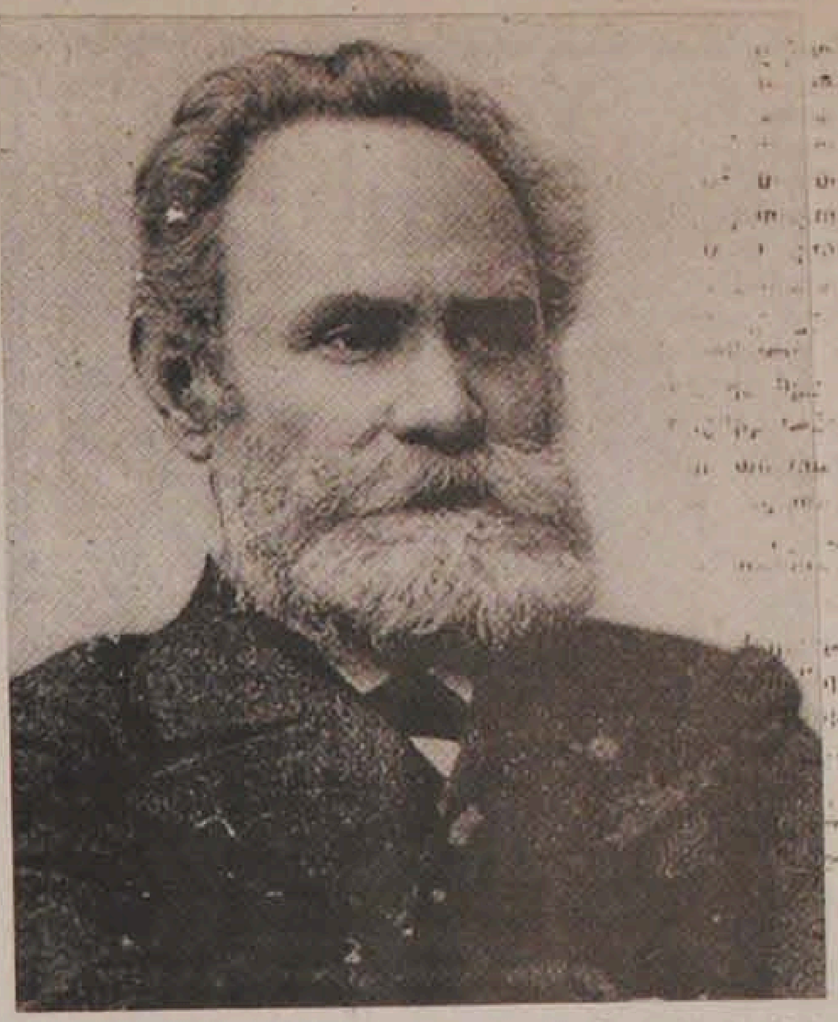

Իր անմահ կյանքի ընթացքում Իվան Պավլովը փոխեց գիտության աշխարհը: Նման բանի ընդունակ են միայն հանճարները: Նրա ժառանգությունը հաստատուն կերպով մտել է համաշխարհային գիտության ոսկե ֆոնդը, նրա անունը դասվել է այն մարդկանց թվին, ովքեր որոշիչ դեր են խաղացել անցնող դարի բարձրագույն գիտական և բարոյական սկզբունքների հաստատման մեջ: Այդ պատճառով ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի Համընդհանուր գիտաժողովի որոշմամբ, Իվան Պետրովիչ Պավլովի ծննդյան 150-ամյակը ընդգրկվել է 1999-ի հիշարժան տարելիցների օրացույցում:

Պավլովի մերձավոր աշակերտ Ա. Ֆ. Սամոյլովը, տալով նրա հետազոտական կերպարի ընդհանուր բնութագիրը, գրել է, որ Պավլովը ճակատագրի նվերն էր մարդկությանը, համաշխարհային գիտությանը մատուցված նվերը:

Պավլովի կարևորագույն մտահղացումն է ֆիզիոլոգիական ֆունկցիաների ինքնակարգավորման դրույթը: Նրա կողմից ժամանակակից կենսաբանության և բժշկության համար ձևակերպվել է հիմնարար պատկերացում այն մասին, որ կենդանի օրգանիզմը համակարգ է՝ բարձրագույն կերպով ինքնակարգավորվող, ինքն իրեն պահպանող, վերականգնող և կատարելագործող: Համաձայն պավլովյան մեթոդոլոգիայի, առանձին ֆունկցիաների ուսումնասիրության դեպքում օբյեկտիվ և արժանահավատ արդյունքներ կարող են ստացվել միմիայն ամբողջական և որևէ վնասվածք չունեցող կենդանիների մոտ:

Պավլովը ծնվել է 1849 թ. սեպտեմբերի 26-ին (14) Ռյազանում, հոգևոր դպրոցում լատիներեն և հունարեն դասավանդող կրոնական պաշտոնյայի բազմազավակ ընտանիքում: Տեղի ճեմարանն ավարտելուց հետո Ի. Պ. Պավլովը շարունակում է կրթությունը հոգևոր սեմինարիայում և 1870-ին ընդունվում է Պետերբուրգի համալսարանի ֆիզիկամաթեմատիկական ֆակուլտետի բնական գիտությունների բաժանմունքը՝ գլխավոր մասնագիտությունը ընտրելով ֆիզիոլոգիան, իսկ լրացուցիչ՝ քիմիան:

Համաձայն այդ ժամանակի ավանդության, ֆիզիոլոգը պետք է ունենար բժշկական կրթություն: Այդ պատճառով Պավլովը համալսարանն ավարտելուց հետո ընդունվում է բժշկա-վիրաբուժական ակադեմիայի երրորդ կուրս և այն ավարտում 1879 թվականին:

Հետագա 10 տարիների ընթացքում նշանավոր կլինիցիստ Ս. Պ. Բոտկինի հրավերով Պավլովն աշխատում է կլինիկային առընթեր ֆիզիոլոգիական լաբորատորիայում: 1890-ին նա ընտրվում է Ռազմաբժշկական ակադեմիայի դեղաբանական ամբիոնի վարիչ, իսկ 1895 թվականին՝ ֆիզիոլոգիայի ամբիոնի, ուր աշխատեց մինչև 1925 թվականը: Միաժամանակ (սկսած 1890-ից) մինչև իր կյանքի վերջը Պավլովը ղեկավարել է փորձարարական բժշկության ինստիտուտի ֆիզիոլոգիայի բաժանմունքը: Պավլովը հիմնել է Ռուս ֆիզիոլոգների ընկերությունը (1917), եղել է Պետերբուրգի ռուս բժիշկների ընկերության (1893—1913) և Ի. Մ. Սեչենովի անվան ռուսական ֆիզիոլոգիական հանդեսի ղեկավարը (1917): Նրա դասական աշխատանքները թարգմանվել են եվրոպական բոլոր լեզուներով:

Ի. Պ. Պավլովի գիտական ստեղծագործության մեջ առանձնանում են երեք ուղղություններ՝ արյան շրջանառության ֆիզիոլոգիան, մարսողության ֆիզիոլոգիան և նոր ուղղությունը ֆիզիոլոգիայում՝ բարձրագույն նյարդային գործունեության ֆիզիոլոգիան. պայմանական ռեֆլեքսների մասին ուսմունքը:

Արյան շրջանառության ֆիզիոլոգիան ուսումնասիրելիս սրտի նյարդավորման բազմակողմանի ուսումնասիրության միջոցով Ի. Պ. Պավլովը բացահայտեց, որ գոյություն ունեն սրտի գործունեությունն ուժեղացնող և թուլացնող նյարդեր, ստեղծեց մի տեսություն, համաձայն որի արյան շրջանառության համակարգում դեպրեսոր և պրեսոր գործընթացներն ունեն կարգավորման հակամարտ բնույթ: Ի. Պ. Պավլովի կողմից հայտնաբերվեցին դանդաղեցնող, արագացնող, թուլացնող և ուժեղացնող կենտրոնախույս նյարդեր, որոնք կառավարում են սրտի աշխատանքը: Նա հիմնավորեց նաև անոթների և ներքին օրգանների կենտրոնաձիգ նյարդերի վերաբերյալ տեսությունը: Նրա կողմից առաջադրվեց «նեյրվիզմի» ուղղությունը, որը նպատակ ուներ նյարդային համակարգի ազդեցության վերաբերյալ պատկերացումը տարածել մարդու տարբեր օրգանների գործունեության նկատմամբ:

Մարսողության ֆիզիոլոգիայի վերաբերյալ համակարգված ուսումնասիրությունները Պավլովն սկսեց նորմալ կենդանիների մոտ քրոնիկ գիտափորձի պայմաններում մարսողության ֆիզիոլոգիայի հետազոտության նոր մեթոդի մշակմամբ: Մարսողության ամբողջական պատկերը Պավլովը վերստեղծեց «պատուհաններ բացելով» մարսողական ուղու բոլոր օրգաններում, որը հնարավորություն տվեց ամենայն մանրամասնությամբ ուսումնասիրել մարսողական գործունեության մեխանիզմները նրա տեղաբաշխման ողջ երկայնքով՝ բերանի խոռոչից մինչև աղիները: Ի. Պ. Պավլովը մշակեց տասից ավելի տարբեր վիրահատություններ, որոնք կատարվում են՝ կախված այն բանից, թե ինչպիսի մարսողական գեղձ էր անհրաժեշտ ուսումնասիրել: Այստեղ դրսևորվեց Ի. Պ. Պավլովի վիրահատական բարձրագույն վարպետությունը: Կարճ ժամանակահատվածում Ի. Պ. Պավլովը, փաստորեն, նորովի վերակառուցեց մարսողական ֆիզիոլոգիայի վերաբերյալ ողջ գիտությունը: Կարևոր է նշել, որ մարսողական ֆիզիոլոգիայի ուսումնասիրության մեջ իր ողջ աշխատանքը նա սերտորեն կապում էր պրակտիկ բժշկության պահանջների հետ, գտնում էր մարսողական ուղու տարբեր հիվանդությունների հայտնաբերման և բուժման նոր մեթոդներ: Նշված աշխատանքների համար 1904-ին Ի. Պ. Պավլովը արժանացավ Նոբելյան մրցանակի: Մրցանակ շնորհելու կապակցությամբ դիպլոմում գրված էր, որ Պավլովը «վերստեղծեց» մարսողության ֆիզիոլոգիան:

Պայմանական ռեֆլեքսների վերաբերյալ Պավլովի առաջին ելույթը տեղի ունեցավ 1903 թ. ապրիլին, Մադրիդում կայացած Բժիշկների միջազգային 14-րդ գիտաժողովում:

Պավլովի պայմանական ռեֆլեքսների մասին հետազոտությունները հրապարակվեցին երկու գրքերում, որոնք բովանդակությամբ գրեթե նույնն են, սակայն կտրուկ կերպով տարբերվում էին նյութի մատուցման կառույցով և տեսության շարադրման ձևով:

Առաջին գիրքը «Քսանամյա փորձ կենդանիների բարձրագույն նյարդային գործունեության (վարքի) օբյեկտիվ հետազոտության. պայմանական ռեֆլեքսներ» (1923), ներկայացնում է Պավլովի հոդվածների, զեկույցների, դասախոսությունների և ճառերի ժողովածու: Դա պայմանական ռեֆլեքսների տեսության ըստեղծման և զարգացման իրական տարեգրությունն է, ղըրանք բարձրաձայն արտահայտված խորհրդածություններ են, այն ոչ միայն նոր գլուխ է ֆիզիոլոգիական գիտության մեջ, այլ միաժամանակ սպահանջ է՝ իրավունք տալ ֆիզիոլոգներին լուծել դժվարին հոգեբանական պրոբլեմները ֆիզիոլոգիական գիտափորձի միջոցով:

Բոլորովին այլ բնույթ է տըվել Պավլովը իր երկրորդ գըրքին՝ «Դասախոսություններ մեծ կիսագնդերի աշխատանքի վերաբերյալ» (1927): «Դասախոսությունները» սկսվում են գլխուղեղի դերի վերաբերյալ սկզբնական պատկերացումներից, այդ բարդ օրգանը ճանաչելու ֆիզիոլոգների առաջին փորձերից, այդ հետազոտություններում տեսական և մեթոդական մոտեցումների սահմանափակության նկարագրումով: «Դասախոսությունները» իրենցից ներկայացնում են Պավլովի տեսության հաղթարշավը: Այնտեղ շարադրվում են նրա և իր աշակերտների կողմից ձեռք բերված հարուստագույն նյութերը՝ անհամար քանակությամբ փաստեր, ճըշգրիտ գիտական եզրակացություններ, գլխուղեղի մեծ կիսագնդերի կեղևի աշխատանքի օրենքներն ու առանձնահատկությունները: «Դասախոսություններն» իրենցից ներկայացնում են գիտության պատմության մեջ աննախադեպ կոլեկտիվ աշխատանքի արդյունք, ընդհանրացում 268 հետազոտությունների՝ նպատակաուղղված մեկ նպատակի, գլխավորվող մեկ անձի կողմից, որից այդ ընդհանուր գործի ամեն մի մասնակից ըստացել է և՛ նյութ, և՛ աշխատանքների մեթոդների վերաբերյալ ցուցումներ:

Բարձրագույն նյարդային գործունեության տեսության հիմքը հանդիսանում է այն պնդումը, որ օրգանիզմի և շրջապատող միջավայրի միջև ցանկացած հպում ունի ռեֆլեկտորային բնույթ: Պարզ ձևով այն այնպիսի տեսք ունի, երբ կենդանու սնվելն ուղեկցվում է զանգի հնչմամբ, ապա վերջինս որոշ ժամանակ անց, դառնում է կերակրման ազդանշան (պայմանական գրգռիչ), հրահրում է շըրթնողական և թքարտադրության սննդային ռեակցիա: Ի հայտ է գալիս պայմանական ռեֆլեքս: Սակայն, երբ սկսած որոշակի որևէ պահից մենք դադարեցնում ենք զանգի հընչումն ուղեկցել կենդանու կերակրմամբ, ապա զանգը աստիճանաբար դադարում է կենդանու մոտ հարուցել սննդային ռեակցիաներ, կորցնում է իր ազդանշանային նշանակությունը: Այսպիսով, պայմանական ռեֆլեքսի առանձնահատկությունը նրա անհետանալու կարողությունն է, երբ բացակայում է ամրացումը, և ընդհակառակը, այն կարող է լինել բավականաչափ կայուն, երբ առկա է նմանօրինակ ամրացում:

Գոյության բնական պայմաններում կենդանու վարքը բնութագրվում է անչափ մեծաքանակ պայմանական ռեֆլեքսների ստեղծմամբ, որոնք արտաքին բազմազան գրգռիչների ազդեցության արդյունք են: Պայմանական ռեֆլեքս հասկացության հետ օրգանապես կապված է և արգելակման ակտը: Հայտնաբերվել են արգելակման զանազան ձևեր: Գլխուղեղի կեղևը ենթարկվում է բազմաբնույթ դրական և բացասական ազդանշանների և այդ կերպ իրենից ներկայացնում դրդման և արգելակման կետերի բարդ դինամիկ խճանկար: Այդ գործընթացները գտնվում են անմիջական շարժման մեջ՝ կեղևային և ենթակեղևային զանգվածում, ըստեղծում են իռադիացիա (ճառագայթում) և կոնցենտրացիա (կենտրոնացում), միմյանց նըկատմամբ ինդուկցիա կատարելով (ներգործելով) ստեղծում են դրդման և արգելակման ռեակցիաների խորացում կամ թուլացում:

Պավլովի լաբորատորիաներում ուսումնասիրվել է ամբողջական օրգանիզմի ռեֆլեքսների ծագման և ռեֆլեկտորային ուղղվածության հիմնահարցը: Հայտնաբերվել և միջավայրի նկատմամբ երկու տիպի վերաբերմունք՝ բնածին և կյանքի ընթացքում ձեռք բերովի, մեխանիզմների միասնությունը: Հայտնի է դարձել, որ ֆիզիոլոգիական շարքի գործընթացները սերտորեն կապված են օրգանիզմի կենսագործունեության կենսաբանական գործոնների հետ:

Ձևակերպվել է պատկերացում բարձրագույն նյարդային գործունեության վերլուծա-համադրողական բնույթի վերաբերյալ, տարբեր կենդանիների մոտ ի հայտ են բերվել դրա դրսևորման առանձնահատկությունները, հայտնաբերվել են բարձրագույն նյարդային գործունեության չորս տիպեր և սահմանվել են դրանց չափանիշներն ու տարբերությունները:

Անցկացված հետազոտությունների հատուկ խմբում առանձնացվել են նյարդային համակարգի հիվանդագին վիճակները՝ գիտափորձային նևրոզները:

20-ական թվականներին Պավլովի հիմնական ուսմունքից առանձնացան երկու ուղղություններ՝ բարձրագույն նյարդային գործունեության էվոլյուցիոն ֆիզիոլոգիան և մարդու բարձրագույն նյարդային գործունեության ուսումնասիրությունը: Հաշվի առնելով մարդուն բնորոշ առանձնահատկությունները, Պավլովը ներմուծեց միայն մարդուն բնորոշ երկրորդ ազդանշանային համակարգի հասկացությունը, համակարգ, որը հնարավորություն է տալիս ընդհանրացված ձևով արտացոլել արտաքին միջավայրը հասկացությունների ձևով, որոնց բովանդակությունն ամրացվում է բառերով, մաթեմատիկական նշաններով, գեղարվեստական ստեղծագործության կերպարներով: Երկրորդ ազդանշանային համակարգի հիման վրա ստեղծվում են վերացական մտածողությունը, մարդկային խոսքը, գիտակցությունը: Դժվար է գերագնահատել Պավլովի այդ ուսումնասիրությունների նշանակությունը մարդու հոգեֆիզիոլոգիայի բնագավառում:

1950 թվականի ԽՍՀՄ գիտությունների ակադեմիայի և ԽՍՀՄ բժշկական գիտությունների ակադեմիայի տխրահռչակ համատեղ նստաշրջանը քաղաքական միտումներով նըրշանակալի չափով արժեզրկեց Պավլովի ժառանգությունը, վիթխարի վնաս հասցրեց գիտությանն ու գիտական հասարակության բարոյական առողջ մթնոլորտին:

Իվան Պավլովի կյանքի ուղին դա ֆիզիոլոգիայում մեծ նորարարի ուղին է: Մի անհատի մեջ ապշեցուցիչ ներդաշնակությամբ համակցվել էին անզուգական հատկություններն ու բացառիկ հարուստ մարդկային գծերը, որի նմանը հազիվ թե կարելի է գտնել փորձարարական գիտությամբ զբաղվող մեկ այլ ստեղծագործողի մոտ: Ինչպե՞ս կարելի է միայնակ վերհանել և լուծել գիտական խնդիրների նման ծայրաթեկորներ: Առանց որևէ չափազանցության կարելի է ասել, որ բնագիտության պատմությանը հայտնի չէ որևէ այլ օրինակ, երբ գիտնականը ի վիճակի լինի իր ապրած կյանքի տարիներին (որքան էլ որ այն երկարատև լինի) սկզբից մինչև վերջ ստեղծել գիտության լիովին նոր բնագավառ: Ավելին, Պավլովի հանճարով հայտնաբերված օրենքները վերաբերում են կենդանիների և մարդու հոգեկան կյանքի երևույթներին, որոնց որոնումներում անհաջողություն են կրել բազմաթիվ հետազոտողներ:

Ի. Պ. Պավլովի աշխատանքները, հատկապես պայմանական ռեֆլեքսների վերաբերյալ ուսմունքը, լայն տարածում են ստացել համայն աշխարհի լաբորատորիաներում: Կենդանիների վարքի ուսումնասիրությունը չի կատարվում առանց պայմանական ռեֆլեքսների մեթոդի կիրառման:

Լ. Ա. Օրբելին գրել է. «Իվան Պետրովիչ Պավլովը պատկանում է այն մարդկանց թվին, որոնք շարունակում են ապրել մահից հետո, քանի որ դրանք անհատներ են, որոնք մարդկությանը թողել են մեծագույն գաղափարական ժառանգություն: Պավլովի գիտական ժառանգությունը սնում է և կսնի համաշխարհային գիտությունը շատ տարիների ընթացքում: Պավլովի անունն անմահ է»:

Գիտաժողով

Հայաստանի ֆիզիոլոգիական ընկերությունը, Ուղեղի հետազոտության միջազգային կազմակերպության Հայաստանի միավորումը և ՀՀ ԳԱԱ Լ. Ա. Օրբելու անվան ֆիզիոլոգիայի ինստիտուտը անցկացրին հոբելյանական նիստ՝ նվիրված Նոբելյան մրցանակի դափնեկիր, համաշխարհային ճանաչման խոշորագույն ֆիզիոլոգ Իվան Պետրովիչ Պավլովի ծննդյան 150-ամյակին:

Հոբելյանական նիստը ներածական խոսքով բացեց ակադեմիկոս Վիկտոր Ֆանարջյանը, ապա կարդացվեցին մի շարք գիտական զեկուցումներ՝ նվիրված Ի. Պ. Պավլովհանճարեղ գիտնականի, նրա արածի և վաստակի մասին:

Յու. Գրիգորյանի և համահեղինակների զեկուցումը (ՀՀ ԳԱԱ Լ. Ա. Օրբելու անվան ֆիզիոլոգիայի ինստիտուտ) նվիրված էր ուղեղի կարմիր կորիզի նեյրոնների կողմից դրսևորվող ռեակցիաների փոփոխությունների ուսումնասիրությանը ձայնային ազդակների նկատմամբ, պաշտպանական պայմանական ռեֆլեքսների մշակման պայմաններում:

Հաջորդ զեկուցումը, որը կարդացվեց ՀՀ ԳԱԱ կենդանաբանության ինստիտուտի աշխատակիցների կողմից (Գ. Սարկիսով և համահեղինակներ) նվիրված էր բարձրագույն կենդանիների վարքային ռեակցիաներում ուսուցման երկու համակարգի (պայմանական ռեֆլեկտոր և մտավոր) գոյության ուսումնասիրության հարցերին:

Վերջին երկու զեկուցումները, որոնք կարդացվեցին ֆիզիոլոգիայի ինստիտուտի գիտական աշխատողների կողմից, նվիրված էին մարդու լսողական կարճ գաղտնի շրջանով հրահրված պոտենցիալների սպեկտրալ բնութագրերի (Լ. Վահանյան և համահեղինակներ) և բնականոն ու ախտաբանական պայմաններում գլխուղեղի որոշ բաժինների բարձրագույն ֆունկցիաների ուղեղա-անոթային մեխանիզմների (Վ. Մալոյան և համահեղինակներ) ուսումնասիրության հարցերին:

Հոբելյանական նիստի աշխատանքներին մասնակցեցին ՀՀ ԳԱԱ բնական գիտությունների բաժանմունքի ինստիտուտների, Մ. Հերացու անվան բժշկական համալսարանի, Երևանի պետական համալսարանի կենսաբանական ֆակուլտետի, Խ. Աբովյանի անվան մանկավարժական ինստիտուտի ֆիզիոլոգիայի ամբիոնի, ինչպես նաև առողջապահության նախարարության կուրորտաբանության և ֆիզիկական մեթոդներով բուժման ինստիտուտի բազմաթիվ գիտնականներ:

ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆԸ

Տեղի ունեցավ գիտաժողով՝ «Գիտությունը արտադրությանը» թեմայով: Այն կազմակերպել էին ԳԱԱ-ն, նրա գիտական տեղեկատվության կենտրոնը, Ինֆորմատիզացիայի միջազգային ակադեմիան և «Այկոն» ՓԲԸ-ն:

Գիտաժողովի նյութերը նախօրոք տպագրվել էին և բաժանվել մասնակից հիմնարկձեռնարկություններին ու հեղինակներին: Ներկայացված էին 74 գիտական թեզեր:

Ողջույնի խոսքով հանդես եկավ ՀՀ ԳԱԱ պրեզիդենտ, ակադեմիկոս Ֆ. Տ. Սարգսյանը: Իր բացման խոսքում նա նըշեց գիտության արտադրական նշանակություն ունեցող ուսումնասիրությունների և տնտեսության մեջ դրանց կիրառման կարևորությունը, այն բացերը, որ գոյություն ունեն նշված բընագավառում և ընդգծեց ՀՀ կառավարության կողմից գիտության նկատմամբ պատշաճ ուշադրության բարձրացման անհրաժեշտությունը:

Ինֆորմատիզացիայի միջազգային ակադեմիայի ակադեմիկոս Ս. Ա. Միրզոյանը իր զեկուցման մեջ նշեց, որ գիտական հիմնարկներում կատարվել ու կատարվում են ըզգալի աշխատանքներ, որոնց արդյունքների ներդրումը արտադրության մեջ խիստ անհրաժեշտ է: Սակայն, եթե մինչև 1992 թ. ԳԱԱ հիմնարկների կողմից մշակվել և արտադրության մեջ ներդրվել ու արտոնագրեր էին ստացել շուրջ 200 նորարարություններ, ապա այսօր դրանց քանակը նվազել է մոտ 10 անգամ: Դրա հիմնական պատճառը ոչ թե նորարարությունների պակասն է, այլ այն, որ դրանց արտոնագրերի ձևակերպման ծախսը (մոտ 100000 դրամ) դըրված է հեղինակների վրա, ովքեր ի վիճակի չեն վճարելու:

Տեխնիկական գիտությունների թեկնածու Ա. Հ. Հովսեփյանը խոսեց մոլիբդենի երկսիլիցիդով պողպատների լիցերացման և թրծանգատման տեխնոլոգիայի մշակման անհրաժեշտության, մոլիբդենի հանքային հարստությունների օգտագործման, դրանց ստացման նոր տեխնոլոգիաների մըշակման և այժմյան վիճակի մասին:

Գյուղ. գիտությունների ակադեմիայի ակադեմիկոս, պրոֆեսոր Պ. Ա. Ղանդիլյանը բարձրացրեց շատ կարևոր հարցեր՝ նվիրված Հայաստանի բուսական աշխարհի գենետիկական ռեսուրսների (գենոֆոնդի) ուսումնասիրմանը, պահպանմանը և սելեկցիայում գործնականում դրանք օգտագործելու խնդիրներին:

ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, պրոֆեսոր Է. Գ. Աֆրիկյանը զեկուցեց իր և իր կողմից ղեկավարվող ինստիտուտի աշխատակիցների մշակած պղնձի և այլ մետաղների միկրոկենսաբանական մեթոդով ըստանալու միջոցների ու տեխնոլոգիայի մասին:

Գյուղատնտեսական գիտությունների դոկտոր Գ. Գ. Սնապյանը նշեց պտղի արևային էներգիայով չորանոցների օգտավետության, առավելության մասին և արձանագրեց դրանց արտոնագրման և գործնական օգտագործման արդի վիճակը:

Բժշկական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Լ. Ա. Մատինյանը իր զեկուցման մեջ ուշադրություն հրավիրեց վնասված նյարդային և այլ հյուսվածքների վերականգնման հնարավորությունների ու կատարված փորձարարական և կլինիկական աշխատանքների արդյունքների վրա: Նշվեց, որ այդպիսի աշխատանքներ աշխարհում կատարվում են առաջին անգամ և փորձերի դրական արդյունքները ապացուցվել են մի քանի հազար հիվանդների վրա:

Գիտաժողովում զեկուցումով հանդես եկավ նաև ՀՀ Գյուտարարության և նորարարությունների ընկերության նախագահ Մ. Ս. Կարախանյանը:

Զեկուցումների շուրջ ծավալված քննարկման ընթացքում գիտաժողովի մասնակիցները վեր հանեցին այն բացերը, որոնք գոյություն ունեն մեր հանրապետությունում և հայտնեցին իրենց կարծիքները թերությունները վերացնելու ուղիների վերաբերյալ:

Գիտաժողովում ընդունված որոշման մեջ կան մի շարք կետեր՝ ուղղված ՀՀ կառավարությանը և վերադաս կազմակերպություններին:

Նպատակահարմար համարվեց, առաջարկել նորարարությունների արտոնագրերի ըստացման համար կատարվող ծախսերը դնել նորարարի աշխատավայրի, ձեռնարկության կամ «Հայպատենտ» ձեռնարկության վրա, ստացված արտոնագիրը համարելով պետական սեփականություն: Եթե արտոնագիրը ձևակերպվում է գյուտարարի միջոցներով, ապա այն համարել նրա սեփականությունը, դրանից բխող հետևանքներով:

Գիտաժողովը առաջարկեց ՀՀ կառավարությանն առընթեր ստեղծել վարչություն՝ նոր տեխնոլոգիաների ստեղծման և արտոնագրերի վաճառքի համար:

Անհրաժեշտ համարվեց գիտական և արտադրական հիմնարկություններում ստեղծել նորարարությունների խթանման, ձևակերպման և օժանդակման համար մասնագետների (բրոկերների) հաստիքներ: Խստորեն հետևել նորարարությունների վերաբերյալ գոյություն ունեցող կարգի կատարմանը, դրանց վերաբերյալ մինչև արտոնագրերի ստացումը, արգելելով որևէ հաղորդագրության տպագրումը (եղել են դեպքեր, երբ նման հրատարակումները հիմք են հանդիսացել արտասահմանյան հեղինակների կողմից սեփական արտոնագրերի ձևակերպման համար):

Որոշվեց խնդրել կառավարությանը, միջոցներ տրամադրելու գյուտարարության և նորարարությունների կազմակերպությանը, նրա վրա դըրված խնդիրների կատարման ու աշխուժացման համար:

Համոզված ենք, որ վերոհիշյալ և այլ աշխատանքների կատարումը խթան կհանդիսանա նոր գյուտերի, հայտնագործությունների ստեղծմանը և տեխնոլոգիաների մշակմանը, ինչպես նաև դրանք շահութաբեր դարձնելուն:

Ս. ՄԻՐԶՈՅԱՆ
Պրոֆեսոր

ԴԻՎԱՆ

ՈՒՐԱՐՏԱԿԱՆ ՍԵՊԱԳԻՐ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ

Հայաստանի Հանրապետության գիտությունների ազգային ակադեմիայի արևելագիտության ինստիտուտը հրատարակության է պատրաստում պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Նիկոլայ Հարությունյանի «Դիվան (կորպուս) ուրարտական սեպագիր արձանագրությունների» ծավալուն աշխատությունը, ռուսերեն լեզվով: Այս ուսումնասիրության անհրաժեշտությունը վաղուց էր հասունացել, քանի որ ուրարտական արձանագրությունների աշխարհում հայտնի վերջին «Կորպուսներից», որոնք ռուսերեն և գերմաներեն լեզուներով հրատարակվել են պրոֆեսորներ Գ. Ա. Մելիքիշվիլու և Ֆ. Վ. Քյոնիգի հեղինակությամբ, մեզ բաժանում է զգալի ժամանակահատված՝ համարյա կես դար:

Բնականաբար, անցած տասնամյակներում կուտակվել են մեծաքանակ նոր արժեքավոր նյութեր, որոնց հրատարակությունները ցրված են աշխարհի մի շարք երկրների զանազան գիտական աշխատություններում և պարբերականներում, իսկ հրատարակված նոր արձանագրությունների փաստական նյութը հաճախ մատչելի չէ գիտական լայն շրջաններին:

Բացի այդ, նորագյուտ արձանագրությունները հնարավորություն են ընձեռում նոր ընթերցումների և մեկնաբանությունների՝ ոչ միայն նրանց հրապարակողների, այլև բազում այլ հետազոտողների, այդ թվում սույն դիվանի հեղինակի կողմից: Այդ հետազոտությունները ևս ցրված են տարբեր երկրների բազմաթիվ գիտական աշխատություններում և պարբերականներում: Հիշյալ հանգամանքը խոչընդոտում է հարկ եղած չափով օգտվելու ուրարտագիտության արդի նվաճումներից:

Դրան անհրաժեշտ է ավելացնել այն կարևոր փաստը, որ հրատարակվող նոր դիվանում հեղինակի բազմամյա համառ ջանքերով առաջարկված են սեպագիր տեքստերի բազում նոր ընթերցումներ, տուժած և պակասավոր հատվածների վերականգնումներ և մեկնաբանություններ նաև վաղուց հայտնի արձանագրություններում: Ելնելով «վստահ եմ, բայց ստուգում եմ» լատինական հայտնի առածից, հեղինակը հանպատրաստից ոչինչ չի ընդօրինակել արդեն հայտնի «դիվաններից» և այլ հրատարակություններից: Ընդհակառակը, նա անձամբ վերընթերցել է դիվանում զետեղված բոլոր սեպագիր տեքստերը և դրա հիման վրա ինքնուրույն առաջարկել համապատասխան գիտական տառադարձումներ, թարգմանություններ և մեկնաբանություններ:

Ըստ որում, արձանագրությունների բացատրություններում առավելագույնս հիմնավորված են տասնամյակներ շարունակ կրկնված ակնառու սխալների հերքումը և նրանց փոխարեն առաջարկված նորույթները: Հիշյալ ճշգրտումները լայն հեռանկարներ են ստեղծում Հին Արևելքի և հայ ժողովրդի կազմավորման դարաշրջանի պատմության բազմաթիվ կարևոր հարցերի համակողմանի լուսաբանման համար:

Վերը թվարկվածը հրամայական պահանջ է դնում ամբողջացնելու ուրարտագիտական ողջ հայտնի նյութը և, գիտության արդի նվաճումները հաշվի առնելով՝ ներկայացնելու այն նոր դիվանում:

Հրատարակվող դիվանը սեպագիր արձանագրությունների գիտական տառադարձումների, թարգմանությունների և մանրամասն բացատրությունների հետ միասին, օժտված է դետերմինատիվների (որոշիչների) և գաղափարագրերի, ուրարտերենի և ուրարտական թագավորների ակկադերեն լեզվով կազմած արձանագրությունների բառապաշարների, անձնանունների ու դիցանունների, տեղանունների ու ցեղանունների բազմաթիվ բառարանատիպ անվանացանկերով՝ հանգամանալի մեկնաբանություններով հանդերձ, սեպագիր արձանագրությունների լուսանկարների հարուստ նկարազարդումներ:

Նոր դիվանի հեղինակը գիտական լայն շրջաններին հայտնի է սեպագիր քաղաքակրթությանը վերաբերող մի շարք մենագրություններով, նախկին միութենական նստաշրջաններում ու միջազգային գիտաժողովներում կարդացած բազմաթիվ արժեքավոր զեկուցումներով, Հայաստանի, Ռուսաստանի, Գերմանիայի, Ավստրիայի, Իտալիայի, Հոլանդիայի, Հունգարիայի, Լեհաստանի մի ամբողջ շարք գիտական պարբերականներում և հոբելյանական ժողովածուներում եվրոպական և ռուսերեն լեզուներով հրատարակած հետազոտություններով: Այդ ամենի կարևոր արդյունքների ըզգալի մասը ևս, բնականաբար, տեղ է գտել հրատարակվող աշխատության մեջ:

Վանի թագավորության սեպագիր արձանագրությունների նոր դիվանը բաղկացած է համակարգչային շարվածքի ավելի քան 500 մեծադիր էջերի տեքստից, սեպագիր արձանագրությունների լուսանկարների 18 խոշոր աղյուսակներից և Ուրարտուի քարտեզից:

Ինչպես վկայում է հեղինակը, սույն աշխատությունը շատ բանով պարտական է ուրարտական սեպագիր արձանագրությունների հրապարակումներին նվիրված հետազոտություններին, առաջին հերթին՝ ուրարտական նախկին դիվաններին: Հիշյալ աշխատությունների բնույթը և նրանց արդյունքները հարկ եղած չափով արտացոլված են հրատարակվող դիվանի ինչպես ընթերցումներում և թարգմանություններում, այնպես էլ ծանոթագրություններում և անվանացանկերում:

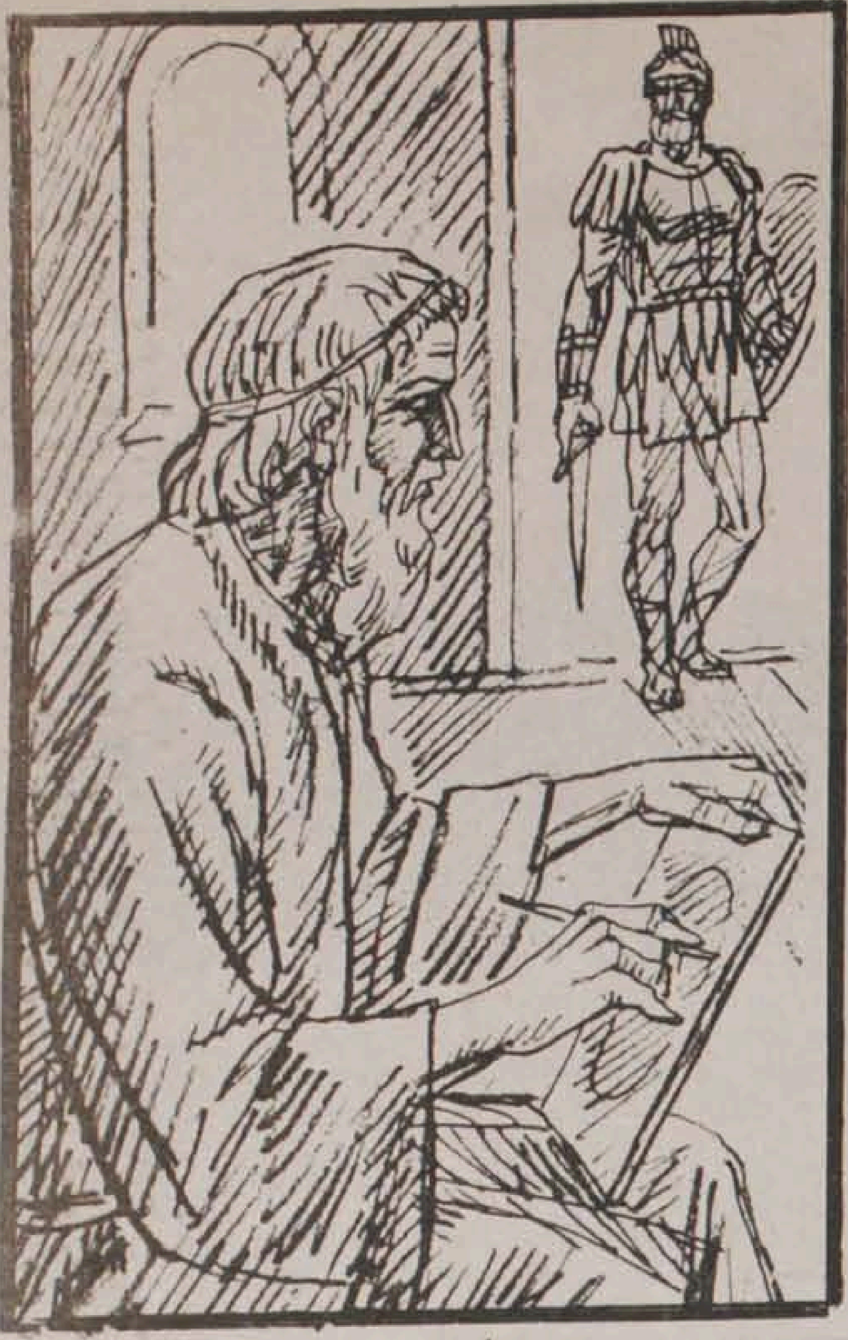

Արքիմեդի մահը

Իրողությունը կատարվել է ոչ այնպես, ինչպես գրում են դասագրքերում: Այո, իրոք ճիշտ է, որ Արքիմեդին սպանել են հռոմեացիները՝ Սիրակուզայի գրավման ժամանակ, սակայն ճիշտ չէ, որ նրա մոտ ներխուժած հռոմեացի զինվորը ցանկանում էր նրան գերի վերցնել, և որ Արքիմեդը՝ կլանված գծագրությունով, գոռգոռալով գոչել է. «չհամարձակվես դիպչել իմ շրջանագծերին»:

Ամենից առաջ Արքիմեդին ոչ մի կերպ չէր կարելի անվանել թափթփված պրոֆեսոր, ով նույնիսկ չի էլ կասկածում, թե ինչ է կատարվում իր շուրջը. ընդհակառակը՝ բնավորությամբ նա բնածին մարտիկ էր և Սիրակուզայի պաշտպանության համար մարտական մեքենաներ էր հայտնագործում: Իսկ դրանից բացի, նրա տուն մտած հռոմեացի ռազմիկը ամենևին էլ դիպվածով հայտնվածը չէր. դա լավ դաստիարակված և խիստ փառասեր հազարապետ Լյուցիոսն էր, որը սպասակույտի անդամ էր և գերազանց գիտակցում էր, թե ում հետ գործ ունի: Նա բնավ չէր պատրաստվում Արքիմեդին գերի տանել: Ուստի նա կանգ առավ դռան մոտ, զինվորական կարգով պատիվ տվեց և բարձրաձայն արտասանեց.

— Ողջունում եմ քեզ՝ Արքիմեդ:

Արքիմեդը կտրվելով մոմապատ տախտակից, որի վրա ինչ-որ բան էր գծում, հարցրեց.

— Ի՞նչ է պատահել:

— Լսիր, Արքիմեդ,— ի պատասխան ասաց Լյուցիոսը,— մենք գիտենք, որ առանց քո մեքենաների Սիրակուզան նույնիսկ մեկ ամիս չէր կարողանա դիմանալ: Իսկ մենք նրա հետ մոտ էինք տալիս ամբողջ երկու տարի: Մեքենաները հիանալի են: Կարող եմ միայն շնորհավորել քեզ:

Արքիմեդը անփութորեն խույս տվեց.

— Թող, խնդրեմ, այդ մասին չարժե խոսել: Սովորական նետող հարմարանքներ են. խաղալիքներ և ուրիշ ոչինչ: Գիտական լուրջ նշանակություն դրանք չունեն:

— Բայց փոխարենը ռազմական նշանակություն ունեն, — առարկեց Լյուցիոսը:— Ահա թե ինչ, Արքիմեդ, ես եկել եմ, որպեսզի առաջարկեմ քեզ աշխատել մեզ հետ:

— Այդ ո՞ւմ մեր:

— Հռոմեացիների հետ: Չէ՞ որ դու պետք է հասկանաս, որ Կարթագենը անխուսափելիորեն (անկման) է գնում: Ինչի՞ց ելնելով դու նրան պետք է օգնես: Հիմա կտեսնես ինչպիսի խաղ մենք կսկսենք Կարթագենի հետ: Ընդհանրապես, դուք՝ սիրակուզացիներդ, ամենասկզբից պետք է միանայիք մեզ:

— Այդ ինչո՞ւ,— փնթփնթաց Արքիմեդը:— Ծագումով, պատահաբար, մենք հույներ ենք: Ուրեմն ինչո՞ւ միանանք հռոմեացիներին:

— Որովհետև դուք ապրում եք Սիցիլիա կղզու վրա, իսկ Սիցիլիան մեզ անհրաժեշտ է:

— Ինչի՞ համար:

— Նրա համար, որ մենք ուզում ենք տիրանալ Միջերկրական ծովին:

— Ա՜...,— մտախոհ ձգեց Արքիմեդը և նայեց իր տախտակին:— Իսկ ձեր ինչի՞ն է դա պետք:

— Ով տիրում է Միջերկրական ծովին՝ նա տիրում է ամբողջ աշխարհին: Կարծեմ պարզ է:

— Իսկ դուք պարտադիր պետք է տիրե՞ք ամբողջ աշխարհին:

— Այո: Հռոմի կոչումը աշխարհի տիրակալ լինելն է: Եվ նա տիրակալ կլինի. կարող ես ինձ հավատալ:

— Չեմ վիճում,— ասաց Արքիմեդը և մոմապատ տախտակի վրա ինչ-որ բան ջնջեց:— Բայց ես ձեզ խորհուրդ չէի տա, Լյուցիոս: Հասկանում ես. աշխարհի տիրակալ լինելը չափազանց հոգնաշատ է: Ափսոս են այն ջանքերը, որ պետք կլինի դրա համար գործադրել:

— Կարևոր չէ, փոխարենը մենք մեծ կայսրություն կդառնանք:

— Մեծ կայսրություն,— փնթփնթալով կրկնեց Արքիմեդը:— Մեծ շրջան կգծես, թե փոքր, միևնույն է, դա միայն շրջան կլինի և այն միշտ սահման կունենա. ապրել առանց սահմանների, միևնույն է, դուք չեք կարող: Թե՞ դու մտածում ես, որ մեծ շրջանը փոքրից կատարյալ է, և որ դու ավելի մեծ երկրաչափ կդառնաս, եթե մեծ շրջան գծես:

— Դուք՝ հույներդ միշտ խաղում եք բառերով,— պատասխանեց Լյուցիոսը,— իսկ մենք մեր ճշմարտությունը ապացուցում ենք այլ կերպ:

— Ինչպե՞ս:

— Գործով: Օրինակ՝ մենք նվաճեցինք ձեր Սիրակուզան, հետևաբար, Սիրակուզան պատկանում է մեզ: Մի՞թե սա պարզ ապացույց չէ:

— Պարզ է,— ասաց Արքիմեդը և գլուխը քորեց մետաղյա սրած ձողիկով, որով նա գծում էր տախտակի վրա,— այո, դուք նվաճեցիք Սիրակուզան, միայն թե դա այն Սիրակուզան չէ, որ կար մինչև հիմա: Այդպիսին այլևս չի լինի: Երբեք: Վերջ Սիրակուզային:

— Դրա փոխարեն մեծ կլինի Հռոմը: Նա պարտավոր է երկրի վրա ուժեղ լինել բոլորից:

— Ինչո՞ւ:

— Որպեսզի պաշտպանի իրեն: Որքան մենք ուժեղ ենք, այնքան թշնամիներ ունենք: Դրա համար մենք պետք է բոլորից ուժեղ լինենք:

— Ինչ վերաբերում է ուժին,— փնթփնթաց Արքիմեդը,— ապա գիտես, Լյուցիոս, ես մի քիչ հասկանում եմ ֆիզիկայից և քեզ մի բան կասեմ. ուժը կապում է:

— Ի՞նչ է դա նշանակում:

— Ահա, հասկանում ես, այդպիսի օրենք կա: Ազդող ուժը կապում է իրեն: Եվ որքան ուժեղ դուք լինեք, այնքան դրա համար ձեզանից շատ կպահանջվի, և, ի վերջո, կգա մի պահ...

— Դե, ի՞նչ ես ուզում ասել:

— Դե ոչ, ոչինչ: Ես մարգարե չեմ, ես միայն ֆիզիկոս եմ: Ուժը կապում է: Ես ավելին ոչինչ չգիտեմ:

— Լսիր, Արքիմեդ, ինչո՞ւ դու, այնուամենայնիվ, չաշխատես մեզ հետ: Դու նույնիսկ չես էլ պատկերացնում, թե ինչպիսի ահռելի հնարավորություններ կրացվեն քո դեմ Հռոմում: Դու կպատրաստեիր ամենազորեղ ռազմական մեքենաները աշխարհում:

— Ներիր ինձ, Լյուցիոս: Ես արդեն երիտասարդ չեմ, իսկ կուզենայի դեռ վերամշակել իմ ծրագրերից մի քանիսը: Ինչպես տեսնում ես, հիմա էլ զբաղված եմ գծագրությամբ:

— Բայց մի՞թե Արքիմեդ, քեզ չի հրապուրում մեր հետ համաշխարհային տիրապետության նվաճումը:

— Ներիր,— խոնարհվելով իր տախտակի վրա ասաց Արքիմեդը,— ի՞նչ ասացիր:

— Ես ասացի, այնպիսի մարդը, ինչպիսին դու ես, կարող էր մասնակցել համաշխարհային տիրապետության նվաճմանը:

— Հըմ..., համաշխարհային տիրապետություն...— մտախոհ արտասանեց Արքիմեդը:— Դու մի զայրացիր, բայց այստեղ ինձ մոտ, ավելի կարևոր գործեր կան: Ինչ որ ավելի դիմացկուն մի բան: Այնպիսին, որը հիրավի ինձանից ու քեզանից ավելի շատ կապրի:

— Ի՞նչն է դա:

— Զգույշ, չջնջես իմ շրջանները: Սա շրջանի ցանկացած հատվածի մակերեսի հաշվարկման եղանակն է...

Որոշ ժամանակ անց, պաշտոնապես հայտարարվեց, որ հայտնի գիտնական Արքիմեդը զոհվել է դժբախտ պատահարի հետևանքով:

Կարել ՉԱՊԵԿ
(Ռուսերենից թարգմանեց Ա. ԱՍԼԱՆՅԱՆԸ)

ՎԻԿՏՈՐ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄՅԱՆԻ ՏՈՒՆ-ԹԱՆԳԱՐԱՆԸ

(Հապցեն՝ Բյուրական)

1933—34 թթ. Երևանի պետական համալսարանին կից հիմնադրվեց աստղադիտարան: 1940 թ. աստղադիտարանն ընդգրկվեց ԽՍՀՄ ԳԱ-ի հայկական մասնաճյուղի կազմում: 1943 թ., երբ ստեղծվեց ՀԽՍՀ ԳԱ-ն, աստղադիտարանը, բնականաբար, մնաց դրա կազմում: 1944 թ. ՀԽՍՀ ԳԱ-ի հիմնադիր անդամ և փոխնախագահ Վ. Հ. Համբարձումյանը մշտական բնակություն հաստատեց Հայաստանում և 1944-46 թթ. նա էր ղեկավարում Երևանի աստղադիտարանը: Նրա ղեկավարությամբ աստղադիտարանը ստանում է աստղաֆիզիկական ուղղվածություն: Աստղաֆիզիկական խնդիրներով լրջորեն զբաղվելու համար պետք էր ունենալ ժամանակակից դիտողական բազա՝ աստղաֆիզիկական դիտարան, համապատասխան դիտակներով:

1945 թ. Վ. Համբարձումյանի և նրա մի քանի աշակերտների անմիջական աջակցությամբ սկսվեց աստղադիտարանի տեղի որոնումները: 1946 թ. Վ. Համբարձումյանի նախաձեռնությամբ և ՀԽՍՀ ԳԱ նախագահության որոշմամբ սկսվում է նոր դիտարանի՝ աստղադիտարանի, շինարարությունը Արագած լեռան հարավային լանջին, Աշտարակի շրջանի Բյուրական գյուղի մոտ:

Վ. Համբարձումյանի ստացած պետական մրցանակի գումարի մի մասով (մի մասն էլ ծախսվում էր աստղադիտարանի տարածքի քարե սյափսպը կառուցելու համար) 1950 թ. աստղադիտարանի գլխավոր ճարտարապետ Ս. Ա. Սաֆարյանի նախագծով կառուցվում է նաև Վ. Համբարձումյանի առանձնատունը: Առանձնատունը աստղադիտարանի տարածքում է և մնացած շինությունների նման կառուցված է տեղական՝ բյուրականյան կարմրավուն տուֆից: Դա բարձր ձեղնահարկով մի հարկանի շինություն է:

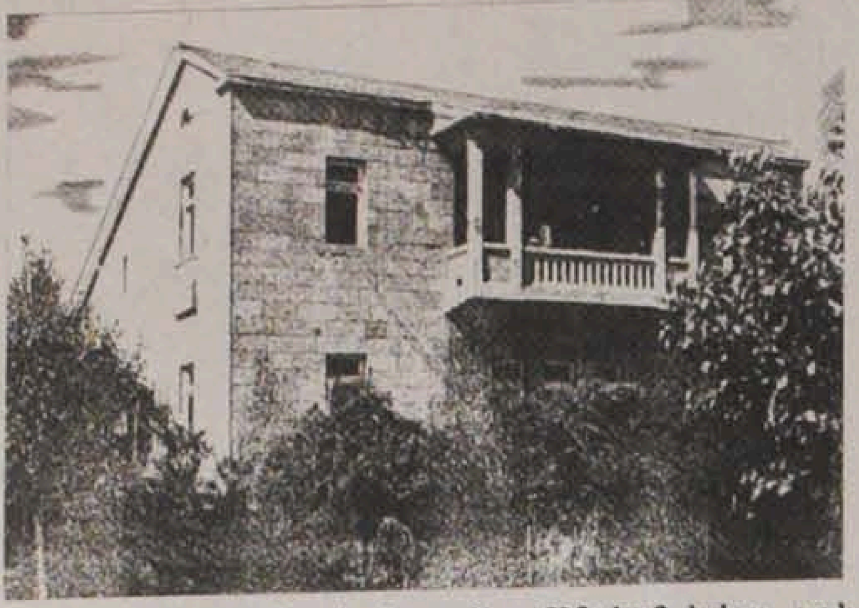

Բյուրականի աստղաֆիզիկական դիտարանի հիմնադիր, և մինչև 1992 թ. նրա անփոփոխ տնօրեն, ակադեմիկոս Վիկտոր Համազասպի Համբարձումյանի վաստակն անուրանալի է ոչ միայն Հայաստանում գիտության աննախադեպ զարգացման, այլև միջազգային աստղաֆիզիկական գիտության զարգացման գործում: Իր երկարատև և բեղմնավոր կյանքի մեծ մասը Վ. Համբարձումյանն անցկացրել է Բյուրականի աստղադիտարանի տարածքում գտնվող իր առանձնատանը, ծնողների՝ Համազասպ Ասատուրի Համբարձումյանի, Հռիփսիմե Սահակի Համբարձումյանի, կնոջ՝ Վերա Ֆեոդորի Համբարձումյանի և զավակների՝ Կարինե, Հեղինե, Ռաֆիկ և Ռուբեն Համբարձումյանների հետ:

Ակադեմիկոս Վ. Համբարձումյանի մահից (1996 թ. օգոստոսի 12) հետո ՀՀ կառավարության 1997 թ. դեկտեմբերի № 287 որոշման համաձայն ՀՀ ԳԱԱ նախագահությունը որոշեց հիմնադրել ակադեմիկոս Վ. Համբարձումյանի տուն-թանգարանը դրա մշտական օգտագործմանը տրամադրելով Բյուրականի աստղադիտարանի տարածքում գտնվող նրա առանձնատունը:

Վ. Համբարձումյանի տուն-թանգարանի նպատակն է՝ ուսումնասիրել և տարածել նրա գիտական գործունեության և կյանքի պատմությունը:

Վ. Համբարձումյանի ընտանիքը տուն-թանգարանին անհատույց, մշտական օգտագործման համար տրամադրել է ոչ միայն Վ. Համբարձումյանի անձնական իրերը, այլև կահկարասին, գրքերը, նկարները, հուշանվերները, մի խոսքով՝ այն ամենը, ինչ եղել է այդ տանը:

Տուն-թանգարանը պաշտոնապես բացվել է 1998 թ. օգոստոսին՝ Վ. Համբարձումյանի 90-ամյակին նվիրված միջազգային գիտաժողովի բացման օրը:

Կարճ ժամանակամիջոցում տուն-թանգարանի տնօրենի, Վ. Համբարձումյանի ընտանիքի անդամների, ՀՀ ԳԱԱ պրեզիդենտ Ֆ. Տ. Սարգսյանի, Բյուրականի աստղադիտարանի օգնությամբ և աջակցությամբ առանձնատունը վերանորոգվել է, բարեկարգվել է շրջապատը, հավաքվել, ի մի բերվել ցուցադրվելիք նյութերը, լուսանկարները, պատրաստվել են ցուցափեղկերը: Մշակվել և հաստատվել է տուն-թանգարանի կարգավիճակը, կանոնադրությունը:

Տուն-թանգարանի փոքրիկ նախասրահի միակ վահանակի վրա ցուցադրված են Վ. Համբարձումյանի պարգևները, մրցանակները: Դիմացի պատին Վ. Համբարձումյանի տոհմածառն է, նրա մեծադիր դիմանկարը, որը նվիրել է «Գիտելիք» ընկերությունը: Վ. Համբարձումյանը ընկերության հիմնադրման օրից մինչև իր մահը նրա անփոփոխ նախագահն էր: Նախասրահի մնացած պատերին լուսանկարներ են, Համբարձումյանի կտակն է հայոց լեզվի մասին, որտեղ ասված է. «Ինձ հաջորդող սերունդներին. թոռներիս, ծոռներիս և այլն, կտակում եմ տիրապետել հայոց լեզվին: Ամեն մեկը պետք է իր պարտքը համարի ուսումնասիրել հայոց լեզուն, գրագետ խոսել հայերեն. անկախ նրանից, ինչպիսի տոկոս է կազմում նրա մեջ հայկական արյունը: Այդ տոկոսը ոչինչ չի նշանակում: Մենք փոխանցում ենք սերունդներին ոչ թե արյուն, այլ գաղափարներ և գաղափարների մեջ ինձ համար ամենաթանկը հայոց լեզուն է: Այդ կապակցությամբ յուրաքանչյուր սերունդ պարտավոր է սովորեցնել հաջորդին հայոց լեզուն»: Պատվիրաններ, որոնցից է. «Զգնալ տրորված ճանապարհով, չհրապուրվել վաղանցիկ մոդայով: Մնայուն արժեքներով առաջնորդվելը մեր հետագա հաջողությունների գրավականն է»: Նախասրահում է ցուցադրված նաև մեծ բանաստեղծ Հովհաննես Թումանյանի հեքիաթների ժողովածուն, որի առաջին էջում Վ. Համբարձումյանի ձեռքով գրված է. «Հովհաննես Թումանյանի հեքիաթների ժողովածուի այս օրինակը եղել է մեր տանը 30-ական թվականների վերջերից սկսած: Գիրքը մեծ նշանակություն ունեցավ իմ երեխաների կողմից հայերենին տիրապետելու գործում, երբ մենք ապրում էինք Լենինգրադում և Ելաբուգայում»: Վ. Համբարձումյանը դեռ վաղ մանկությունից շփվել էր հայ մտավորականների և հատկապես Հ. Թումանյանի հետ, քանի որ հայրը՝ Համազասպ Համբարձումյանը, լինելով ժամանակի ճանաչված գրականագետ և թարգմանիչ, միշտ եղել է հայկական գրական և հասարակական կազմակերպությունների, ընկերությունների ակտիվ անդամ, Հ. Թումանյանի մտերիմներից: Վ. Համբարձումյանը շատ է սիրել Հ. Թումանյանի պոեզիան՝ նրա գրասեղանին է եղել իր ձեռագրով գրած Հ. Թումանյանի «Լուսավորչի կանթեղը» ստեղծագործությունը, իսկ «Սիրիուսի հրաժեշտը» բանաստեղծությունը Թումանյանը գրել է 13-ամյա Վ. Համբարձումյանի հետ ունեցած զրույցից հետո:

Նախասրահից աջ, 18 քմ մակերեսով հանգստասենյակն է՝ գրքերով լեցուն գրադարակներով, գրասեղանով, բազմոցով, որի վրա էլ մահացել է Վ. Համբարձումյանը: Պատերին տարբեր ժամանակներում, տարբեր մարդկանց ու կազմակերպությունների կողմից նրան նվիրած գեղանկարներ են. ՌԽՍՀ ԳԱ նախագահ, ակադեմիկոս Պատոնի հուշամեդալն է, ԽՍՀՄ ԳԱ նախագահ, ակադեմիկոս Կելդիշի մեծադիր լուսանկարը, երկնքի մեծ քարտեզ՝ Չինաստանից, Հակոբ Անանիկյանի յուղաներկ կտավը (1975 թ.):

Ակադեմիկոս Վ. Համբարձումյանի տունը թե՛ դրսից, և թե ներսից, շատ համեստ է: Դա շատ նման է նրա ընտանիքի համեստ կեցվածքին ու ապրելակերպին: Այդ են ասում ոչ միայն նրա գործընկերները, աշխատակիցները ու ժամանակակիցները, այլև տունը, այնտեղ գտնվող իրերով: Դրանք բոլորը հայ մարդկանց ձեռքերով պատրաստված իրեր ու առարկաներ են:

Ակադեմիկոս Վ. Համբարձումյանի տուն-թանգարանը մեկ տարի է, ինչ բացվել է: Այդ մեկ տարվա ընթացքում մեծ աշխատանք է կատարվել սովորական առանձնատունը տուն-թանգարանի վերածելու ուղղությամբ: Ինչ խոսք, դեռևս շատ անելիքներ կան, որպեսզի այն դառնա իսկապես Վ. Համբարձումյանի կյանքին, գիտական գործունեությանը նվիրված, նրա գաղափարներն ու ձգտումները, ջանքերը, նրա կատարածը լիարժեք ներկայացնելու կենտրոն:

Օգտվելով ընձեռնված առիթից, խնդրում ենք բոլոր նրանց, ովքեր աշխատել, համագործակցել, առնչվել են Վ. Համբարձումյանի հետ և ունեն լուսանկարներ, նամակներ, փաստաթղթեր և այնպիսի նյութեր, որոնք լույս կսփռեն նրա կյանքի և գործունեության վրա, հանձնել Վ. Համբարձումյանի տուն-թանգարանին:

Ռ. ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ
Վ. Համբարձումյանի տուն-թանգարանի տնօրեն, ֆիզ. մաթ. գիտ. դոկտոր

Զ. ՂԱՐԻԲՅԱՆ
Բյուրականի աստղադիտարանի գրադարանի վարիչ

«ԱՊՈԼԼՈ»-Ի ԱՌԵՂԾՎԱԾԸ

Հրապարակելով ներկա հոդվածը, խմբագրությունը զրույցի է հրավիրում հայ գիտնականներին: Քանի որ հրապարակման մեջ շոշափված են վիճելի կատեգորիաներ ու սկզբունքներ, որոնք անպայման գիտական բացատրության կարիք ունեն: Իրավացի՞ է, արդյոք, ռուս գիտնական Յուրի Ֆոմինը, հիմնավո՞ր են, արդյոք, նրա փաստարկները, որոնք ապացուցում են, որ ամերիկացիները չեն թռել և չէին կարող թռչել Լուսին:

Սպասում ենք ձեր արձագանքներին:

Յուրի Ֆոմինը հեղինակավոր գիտնական է, դասախոս, անոմալ երևույթների ճանաչված հետազոտող: Նա համոզված է, որ Լուսնի վրա դեռևս ոչ ոք ոտք չի դրել և հազիվ թե տեսանելի ապագայում մարդը կարողանա թռչել Լուսին: Բայց չէ՞ որ մենք քանի ու քանի անգամներ էկրաններին տեսել ենք, թե ինչպես է ամերիկյան աստղանավորդ Նեյլ Արմսթրոնգը պատմական քայլեր անում Լուսնի մակերևույթի վրա:

— Չէ, եկեք առանց կանխակալության պարզենք, թե ի՞նչ ենք մենք տեսել: Սկաֆանդր հագած մի մարդ քայլում է ինչ-որ ամայի տարածության մեջ: Իսկ ինչո՞վ է ապացուցվում, որ դա Լուսնի մակերեսն է:

— Եկեք պահպանենք անմեղության կանխավարկածը և հարցը դնենք այլ կերպ: Իսկ ո՞ւր են ապացույցները, որ աստղանավորդը հենց Լուսնի վրա չէ:

— Բերեք վկայակոչենք ԽՍՀՄ տիեզերագնաց-օդաչու Գեորգի Գրեչկոյի թվարկած ապացույցներից մի քանիսը: Լուսնի մակերևույթին մեղմ ծածանվում է ամերիկյան դրոշը: Սակայն դրոշը կարող է ծածանվել միմիայն քամու առկայության դեպքում: Իսկ քամին առաջանում է մթնոլորտային օդի շարժման ժամանակ: Մինչդեռ դպրոցականներն էլ գիտեն, որ Լուսնի վրա մթնոլորտ չկա:

Այնուհետև, մեզ ցույց են տալիս, թե ինչպես են աստղանավորդները փքված սկաֆանդրերով քայլում Լուսնի վրա: Սակայն անօդ միջավայրում այդ սկաֆանդրը նման կլիներ ասպետական մետաղակուռ զրահներին, որոնց մեջ անհնար է անգամ ազատ պտտվել, ուր մնաց թե բարդ աշխատանք կատարել: Չէ՞ որ փքված սկաֆանդրը բացարձակապես չի ճկվում:

Բոլորը հիշում են պատմական պատկերը՝ Արմսթրոնգի հստակ ոտնահետքը լուսնային փոշու վրա: Բայց ոտնահետքը կարող է դրոշմվել միմիայն խոնավության առկայության դեպքում, իսկ խոնավություն, ինչպես քաջ հայտնի է, Լուսնի վրա չկա:

Լուսնի վրա առկա է ահռելի արևային ռադիացիա: Չէ՞ որ այնտեղ, ինչպես Երկրի վրա, չկա դրանից պաշտպանող մթնոլորտ և երկրամագնիսական դաշտ: Արևի վրա տեղի ունեցող նեյտրոնային հզոր բռնկումները անպաշտպան տիեզերական տարածության մեջ սարսափելի են: Ճառագայթահարումը կարող է կազմել 100-ից 1000 ռենտգեն: «Ապոլլո»-ի առաջին չորս տիեզերանավերը Լուսին թռան արևի առավելագույն ակտիվության տարիներին: Իսկ 200 ռենտգենը արդեն կիսամահացու է: Տիեզերանավի կողերը մի քիչ ավելի հաստ են մեր խոհանոցային փոլցայից: Այնպես որ, ոչ նավի պատերը և ոչ էլ ռետինե սկաֆանդրը նման հզոր ռադիացիայից պաշտպանել չեն կարող: Անհրաժեշտ է 80 սմ հաստության կապարի և մեկ մետր հաստության ջրի շերտ: Այլ կերպ ասած, քանի դեռ մենք հեռուստաէկրանին տեսնում էինք Լուսնի վրա քայլող աստղանավորդին, նա պետք է արդեն ճառագայթվեր 400—500 ռենտգեն:

Այնուհետև, հիշեք, թե աստղանավորդը ինչպես է քայլում Լուսնի վրա: Դանդաղ, սակայն, ըստ էության, ճիշտ այնպես, ինչպես Երկրի վրա: Բայց եթե նկատի առնենք Լուսնի թույլ ձգողականությունը, ապա ամեն քայլի հետ նա պիտի ցատկեր 2—2,5 մետր:

— Դուք, ի՞նչ է, կարծո՞ւմ եք, որ Լուսնից տրված հեռուստառեպորտաժները Հոլիվուդի արտադրանքն են:

— Ամերիկյան ֆանտաստիկ «Կոզերոգ-1» կինոնկարը նվիրված է նրան, թե ինչպես են թռչում դեպի Մարս մոլորակ: Այն նկարահանվել է Արիզոնայի նահանգի անապատում, որի բնապատկերը երևի նմանություն ունի Մարսի լանդշաֆտի հետ:

— Իսկ ի՞նչ նպատակով էին ամերիկացիները «հիմարացնում» ամբողջ աշխարհը: Իրենց երկրի հեղինակությա՞ն, փառքի՞:

— Ոչ միայն: Ոչ մեկի համար նորություն չէ, որ 60-ական թվականներին ամերիկացիները ԽՍՀՄ-ից շատ հետ էին մնացել տիեզերքի նվաճման ասպարեզում: Մեզ հասնելու և անցնելու համար անհրաժեշտ էին ահռելի ֆինանսական միջոցներ: Եվ ԱՄՆ-ի տիեզերական հետազոտությունների կենտրոնը՝ ՆԱՍԱՆ, որ պարտքերի մեջ թաղված էր, կազմակերպեց և իրականացրեց լուսնային փայլուն ներկայացումը: Արդյունքը եղավ այն, որ ԱՄՆ-ի կոնգրեսը 250 միլիարդ դոլար հատկացրեց ՆԱՍԱ-ին (ի դեպ, այն ժամանակվա դոլարը, որը շատ թանկ էր):

— Եվ, այնուամենայնիվ, դժվար է հավատալ այդ վարկածին: Չէ՞ որ տիեզերական հետազոտությունների ծրագրում ընդգրկված են տասնյակ ու տասնյակ հազարավոր գիտնականներ, մասնագետներ, աշխատողներ: Ի՞նչ է, այդ բոլորը խոսք էին տվել չբացել բերանները և թաքցնե՞լ այդ կեղծիքը:

— Միանգամայն իրավացի առարկություն: Սակայն ինչո՞վ բացատրել այնպիսի հանգամանք, երբ տարօրինակ զուգադիպությամբ մոտ երկու տարվա ընթացքում ամերիկյան 50 աստղանավորդներից 11-ը դարձան ավտոմոբիլային և օդային աղետների զոհ:

— Ի՞նչ է, դուք ենթադրում եք, թե բոլոր աստղանավորդները չէ, որ մտադիր էին լռել: Լավ, հապա մերո՞նք: Ինչո՞ւ էին մերոնք լռում: Նրանք էլ խո կապված չէին խոստումով:

— Ես տիեզերագնացության բնագավառի բարձրաստիճան պաշտոնյա չեմ եղել ու դրա համար այդ հարցը պետք է ինձ չտալ: Կարող եմ հայտնել միայն ու միայն իմ ենթադրությունը: 1972 թվականին Միացյալ Նահանգները մեզ հացահատիկ վաճառելու 20 տարվա պայմանագիր ստորագրեցին՝ շուկայականից երկու անգամ ցածր գնով: Այդ ի՞նչ մարդասիրություն ու առատաձեռնություն էր իրենց գաղափարական և քաղաքական հակառակորդի նկատմամբ: Մանավանդ, ինչպես դուք հիշում եք, հացահատիկի խնդիրը այն տարիներին մեր երկրում պարզապես ճգնաժամային էր, և դրա լուծումից էր կախված ահռելի երկրի ապրելու հարցը: Մի՞թե անհեթեթ է ենթադրել, որ պարենային ճգնաժամից դուրս գալու հարցը լուծվել է «լռություն պահպանելու» գնով:

Սավելի ԿԱՇԻՆՍԿԻ
«Նովի միր»

(Նարունակելի)

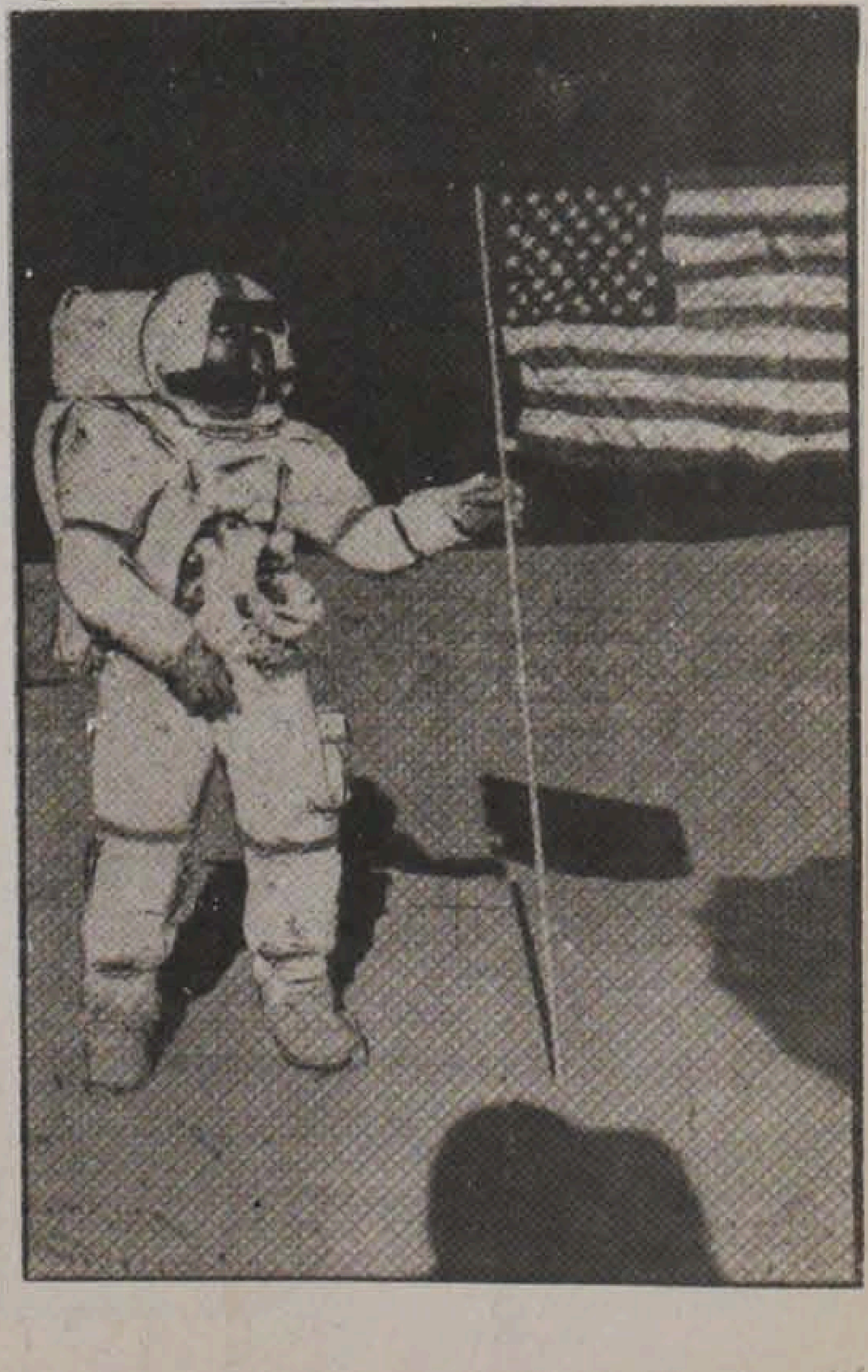

Ավարտին է մոտենում քսաներորդ դարը: Ու եթե այն նշանավորվում է տիեզերքի ուսումնասիրության ու նվաճման համառ ջանքերով, շատ ժողովուրդների ու երկրների համար «միջնադարը» նոր է սկսվում: Միլիոնավոր փախստականներ, անօթևաններ, քաղցածներ... զոհեր: Ահա XX դարի դեմքը:

«ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ»
Գլխավոր խմբագիր՝ Վլադիմիր ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ
Երևան—19, Մարշալ Բաղրամյան 24 դ. Հեռախոս՝ 56-80-14:
«Տիգրան Մեծ» ՓԲԸ հրատարակչություն: Պատվեր՝ 69268, գրանցման վկայական՝ 448: Ստորագրված է տպագրության՝ 15.11.99 թ. (3434—3468):
«ГИТУТЮН» («Наука») — газета НАН РА